

DE LA

Real Academia de Buenas Letras

— DE BARCELONA —

OCTUBRE Á DICIEMBRE DE 1909

LOS MANUSCRITS DEL MONASTIR DE SANTA MARIA DE RIPOLLPer Rudolf Beer ⁽¹⁾

(Traducció del alemany d'En Pere Barnils y Glot)

I

En l'informe que, sobre un viatge de dos anys d'investigació per Espanya, aparequé sots lo títol «Handschriftenschätze Spaniens» en les volums CXXIV-CXXXI d'aquests informes de sessions, s'ha insistit diferents vegades, especialment en los nombres de biblioteques 24 (Barcelona, Arxiu General de la Corona d'Aragó) y 391 (Ripoll), en l'importancia que tenen les resquicies de la vella biblioteca del monastir de Ripoll, conservades avuy en l'arxiu de la Corona d'Aragó de Barcelona. Aquexes resquicies componen un total de 233 còdices en gran part ben conservats, que contenen més de 1,000 copies de textos desde'l segle IX fins al XVIII. La formació d'un catàlech detallat d'aquets manuscrits era una de les tasques més llargues però també més fructuoses que per l'esmentat viatge d'investigació havien sigut senyalades per la Comissió Patrística de l'Academia Imperial de Ciències; un cop acabada la feyna de catalogació es vegé més clar lo encertat de la disposició apuntada, d'incloure en lo catàlech de referencia, en quant fós possible, tots y cada un dels manuscrits pertanyents a un fons determinat y de valor notable, sense circumscriurers al fi particular del «Wiener Corpus» dels pares llatins de la Iglesia.

(1) Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien, philosophisch-historische Klasse; 155. Band, 3. Abhandlung und 158. Band, 2. Abhandlung. Wien, 1907-1908. Treball d'en Rudolf Beer, corresponent de la Real Academia de Bones Lletres, presentat en les sessions de la Academia Imperial de Ciències de Viena de 4 de juliol de 1906 y 3 de juliol de 1907; y publicada la traducció catalana, revisada per l'autor, ab autorització especial de dita Academia Imperial concedida a la de Bones Lletres en sessió de 9 de desembre de 1909.

Lo catàlech dels còdices de Ripoll, acabat ja fa alguns anys en la forma indicada, constitueix un dels suplements més essencials per aquelles llistes de vells manuscrits espanyols que han sigut publicats fins ara per erudits d'Espanya mateix y de fóra, y especialment, forma un suplement essencial pels catàlechs fets per Gustau Loewe comissionat per l'Academia imperial, que extrets dels papers deixats per ell, ha publicat Guillelm d'Hartel en lo volúm primer de la *Bibliotheca Patrum Latinorum Hispaniensis*.

Per açò sembla justificat que lo segón volúm d'aquesta Biblioteca, a punt de sortir, comenci ab la publicació del catàlech dels manuscrits de Ripoll; l'extensió y la idiosincràcia d'aquesta vella biblioteca conventual catalana, han estimulat a pèndrela abans que tot per objeete d'un estudi especial y atrevir-se a la temptativa d'exposar la colecció en relació a l'història y a les tendències culturals del monastir, especialment en lo que toca a les ciències històriques senyalant al mateix temps les corrents generals literaries. A fer una temptativa aixís precisament a Ripoll hi induhía la circumstancia que'l nombre de Còdices conservats de la biblioteca del seu monastir solament, ja aventatja al de les reliquies que'ns queden de les altres biblioteques més notables de Catalunya en l'Edat mitja, com Sant Cugat del Vallès, Poblet, Santes Creus y Urgell. Y per lo que toca a Castella, tampoch cap de les seves velles llibreries conventuals famoses, ni Arlanza, ni Cogulla o Sabagún, ni sísquera Silos ab ses quantioses resquicies literaries tenen avuy per nosaltres l'importancia que té Ripoll.

Mercès al adjutori del cambrer major de Sa Magestat reyal y imperial y al de l'Academia Imperial de Ciències va ser possible al autor cotejar a Barcelona, en la primavera de 1905, lo catàlech dels Rivipullenses arreglat a son temps y complementarlo en aquelles parts que semblaven d'importancia per la present enquesta; aixís se tingué recullit lo material necessari per explicar les principals corrents intellectuals que predominaren al monastir desde lo començ de la Reconquesta fins al acabament de l'Edat mitjana, per la manera de tractar los cabals litúrgichs, literaris y científichs, y per establir al mateix temps certes normes que havien de servir també per l'història intel·lectual d'altres monastirs més antichs d'Espanya.

Una investigació d'aquest genre per Ripoll, havia sigut empresa diferents vegades, però may fins ara havia sigut portada a terme. L'explicació d'açò sols pot trovar-se en la circumstancia de que Ripoll ha tingut un especial destí en lo que toca al estudi de la seva tant notable biblioteca monacal. Precisament aquells qui podien suministrar-nos llargues noves sobre lo tresor literari de la vella abadia, s'han donat per satisfets ab la descripció d'alguns pochos còdices, o ens han dextat solament llistes superficials de títols inexactes, mentres que'ls que's trobaven en estat y ab voluntat decidida de buydar-lo per complert, no han sigut bons per satisfer les exigències y

escripulositats que nosaltres hem de posar en l'investigació de manuscrits.

Lo primer qui començà una arplega sistemàtica dels documents y manuscrits de Ripoll, fou *Geróni Pujades* (nascut a Barcelona en 1568, mort prop 1645) qui per la seva monumental *Historia de Catalunya*, durant 40 anys de treball infatigable, resseguí gelòs les biblioteques públiques y privades de la seva patria, especialment les dels convents y va atendre cuidadosament ab aquestes també al arxiu y llibreria de nostre monastir. No l'hi fou donat gaudir dels fruyts de sos estudis; la seva *Crònica de Catalunya*, continuada fins l'any 1162, no aparequé sinó a començaments del segle XIX, mentres que dels documents coleccionats per en Pujades s'en apoderà *Pierre de Marca*, (nat en 1594, mort en 1662, arquebisbe de París), qui, constituït per Lluís XIV en 1644 Intendent General de Catalunya, permanesqué en aquest càrrech fins 1651, per consegüent set anys, arplegant durant aqueix temps lo material per una obra extensa, ben documentada que *Etienne Baluze* publicà en 1688 a París, casa F. Muguet, ab lo títol: «*Marca Hispanica sive Limes Hispanicus, Hoc est Geographica et historica descriptio Cataloniae... Auctore illustrissimo viro Petro de Marca*» ab un pròlech endreçat a Jean Baptiste Colbert, fill (marquès de Seignelay).

Que les fonts de Ripoll foren ben aprofitades per l'obra, ho demostra, per exemple la copia de les «*Gesta comitum Barcinonensium*», treyta d'un manuscrit del monastir, com també la comunicació d'un nombre considerable de documents importants trets dels Cartularis y escriptures isolades de Ripoll; y ja no's contentaven solament ab treure copies, puix a més dels dos manuscrits de la Biblioteca Nacional de París Nr. 3875 (olim Baluzianus) y Nr. 5132 (olim Baluzianus), procedents de Ripoll segons anotava ja Léopold Delisle (*Le Cabinet des mss. de la Bibliothèque Nationale* I, 364 s.), jo puch encara citar-ne tres més de la mateixa Biblioteca, que s'han de posar, en relació ab les requisicions den Marca, en l'Arxiu y la Biblioteca de Ripoll. Ben clar s'espressa sobre aquest punt important per l'història dels residus dels manuscrits de Ripoll, un dels erudits de més confiança, *Félix Torres Amat*, qui en les seves «*Memorias para ayudar á formar un Diccionario crítico de los Escritores Catalanes*», Barcelona, 1836, plana 510, en l'article dedicat a Geróni Pujades, fa constar que tots los papers del benemèrit coleccionista havien passat en poder de Marca, y acusa després severament a n'aquest d'haver prè als arxius catalans un gran nombre de manuscrits magnífichs (multitud de preciosos còdices) y d'haverse'ls endut cap a França.

Per altre part pot alegrarse que lo còdex ab les Capitulars dels dominadors franchs, que Marca y Baluze manllevaren a Ripoll per confrontar pera l'edició que tenien preparada: «*Capitularia regum Francorum*», París, 1677 (2 volums), fou tornat altra vegada com s'explica

d'una manera minuciosa quelcòm rara en lo capítol XLVII del prefaci de l'esmentada edició. Emperò ha de tenir-se en compte que aquí's tractava d'un préstech facilitat per les autoritats, o si's vol, d'una dèxa «oficial».

En tot cas s'haurà de regonèixer, que la primera nova dels manuscrits y documents de Ripoll que publiquen dos historiadors francesos, es deu al cap de vall al zel coleccionista d'un investigador català, y axis se comprèn lo disgust dels erudits espanyols al vèure que'l nom d'En Pujades apareix sols citat una vegada y encare en la forma: «Pujadesii inscitia notatur» en l'index de la per tot arrèu coneguda Marca Hispànica.

Dels bibliotecaris y arxivers del monastir hem de dir que si bé molts d'ells s'esforçaren noblement per donar a conèixer y avalorar lo fons de Ripoll, no's trovaren en estat de publicar los resultats de llurs treballs. Y com siga que *Enrique Flórez*, lo benemèrit publicador de la *España Sagrada* (1747 ss.) y lo fundador de l'història científica de l'Església d'Espanya, tampoch visità Ripoll, permanesqueren allí completament ignorats los tresors de manuscrits que s'hi custodiaven, fins que *Jaime Villanueva*, en los anys 1806 y 1807 va tocar a Ripoll en la seva fecundíssima ruta d'investigació per Catalunya. Les comunicacions (cartes) sobre'ls estudis den Villanueva en la biblioteca del monastir, publicades en los volums VI y VIII del seu «Viaje literario á las iglesias de España», és de lo mellor que possehim sobre descripcions de manuscrits de Ripoll. Llàstima que l'excel·lent erudit descrigués sols 26 manuscrits dels 300 que va vèure a la Biblioteca (1). D'aqueixos 26 sols n'existeixen avuy cinch (2), al menys és sols aquesta la petita part que's troba en lo còs principal de la vella col·lecció guardat actualment en l'Arxiu barcelonès de la Corona. Aqueixa proporció numèrica per ella sola dona a conèixer la pèrdua que ha sofert la magnífica vella biblioteca del monastir; si a més d'açò es té en compte que Villanueva va descriure solament les peces més precioses, la pèrdua devé més grossa y de més importància; los còdices més escullits de la col·lecció, com lo Psalteri de plata y la rica compilació d'escriptures del segle VIII (comp. més avall), semblen perduts irremissiblement; més enllà comprovarem de quina manera l'investigació procura omplir altres llacunes (Fuero Juzgo de l'any 1011 [Vill. 13], lo còdex de Rangerius [Vill. 15], los escrits del monjo Oliva [Vill. 19]) al menys en lo que concerneix als textos.

A les meritories indagacions den Villanueva segueixen les notícies biogràfiques y bibliogràfiques que *Fèlix Torres Amat* inclohia en les seves ja indicades Memorias. Aquest ha aprofitat cuidadosament per lo

(1) La descripció continuada, *Viaje VIII*, 36-59 porta'l nombre 20; no obstant se citen dos còdices en els Nr. 5, 9, 19, y tres en el Nr. 3; a més d'aquests ve lo *Psalterium argenteum* del arxiu; y. mes avall.

(2) 3, 6, 11, 17, 19, 2.

seu fi l'arxiu y la biblioteca de Ripoll, però precisament lo seu fi imposava circumscriures als autors catalans, de manera que la seva obra, com les notícies den Villanueva, tampoch ens ofereix un cop d'ull sobre'l conjunt—deixant de banda lo que's refereix a la distribució ordenada segons los noms dels autors.—*Joan Corminas*, en lo seu «Suplemento» sortit a Burgos en 1849, ha intentat complementar les notícies den Torres Amat, però aquesta temptativa no ha tingut éxit. Veritat és que dit «Suplemento» conté notícies sobre una serie considerable de còdices de Ripoll, mas la major part són completament duptoses y s'han d'utilisar sempre ab gran precaució. Aixís fa menció l'autor entre'ls Rivipullenses, pàg. 297, d'un «Sacramentale de Montelaud» (exacte Guilelmus de Monte Lauduno), y en la pàg. 311 en los «Tratados médicos» parla de tals com «de Cophoca, Jaros» en comptes de «Cophon» y «Alexander yatros» com es pot llegir clarament en lo còdex senyalat avuy ab lo Nr. 181. Si devant de tals proves un se sent impulsat a queixarse de la tan bescantada lleugeresa dels espanyols, es conté desseguida al examinar la Llista que fou publicada en el *Serapeum* VIII (1847), pàgs. 85-88 segons comunicacions fetes per carta, d'un estudiós alemany, per lo demés digne de lloança, *Gotthold Heine*. Per sorpresa nostra trovèm citat sots lo Nr. 4 d'aquest catàlech un tal Guilelmus de Mandoysto (en comptes de Mandagoto), sots lo Nr. 50 es diu «rogante discipato (sic) eius Gloancon» (en comptes de ad Glauconem discipulum) y d'acord están Corminas y Heine al enunciar lo titol del Nr. 74: *Liber glossarum et tonologiarum* (exacte: *etymologiarum*).

Tota vegada que *Paul Ewald* en la seva relació de viatge (*Neues Arch. d. Ges. f. ä. d. Geschichtskunde*, VI, 1881, 386-388) sols descriu uns pochs manuscrits de Ripoll y aquets encara d'una manera molt sumària, y *Gustau Loewe*, lo company d'Ewald, ni sisquera tingué en compte l'arxiu barcelonès de la Corona en la seva ruta d'investigació, era d'esperar que *Isidoro Carini*, qui en 1882 resseguí per encàrrech oficial los arxius y biblioteques espanyoles, hauria omplert les llacunes que havèm deixat senyalades. No obstant un se trova enganyat en aquesta esperança; l'informe de Carini: «Gli Archivi e le Biblioteche di Spagna», Palermo, 1884, s., útil per lo coneixement de moltes coleccions de manuscrits d'Espanya, ens deixa casi completament a les fosques precisament a Ripoll. Un romà parat al llegir (loch cit., I 49), que'l monastir, la primera acta de consagració del qual data del any 888, ha sigut el «rifugio delle lettere ne'secoli, VIII, IX e X» y forma un «monumento insigne dell'ordine bizantino». Les noves del tot incompletes sobre'ls manuscrits, no són més que una repetició de les notícies ja de temps conegudes junt ab los seus errors (*liber tonologiarum*), en l'exemplar de la *Vita solitaria* Petrarca són descuidades les circumstancies de la formació de la copia, circumstancies importants per Carini y comunicades ja per Amat y Corminas, etc., etc.

Aquesta mirada retrospectiva no és pas ben falaguera, però és necessària si s'ha d'aclarir lo fet de que molts bibliògrafs y historiadors de la literatura, y ab ells mestres de regoneguda escrupulositat, donant per no existents los manuscrits de Ripoll custodiats al Arxiu de la Corona d'Aragó, posats diligentment a disposició dels estudiosos, y apoyantse en llurs investigacions en dates més antigues en part duptoses, arriben fins a publicar copies los originals de les quals són fàcilment trobables a Barcelona. Aixís Léopold Delisle, en una nota sobre lo «Recueil intitulé De miraculis sancti Jacobi» (Le Cabinet Historique, XXIV, 1878, 1 ss.) publicà una carta del monjo de Ripoll A. de Monte, del any 1172 (o 1173) de la qual ens ocuparem, anotant sobre'ls originals (lloch cit., pàg. 2, nota 1): «Cette lettre, dont il y a deux copies dans le volume 372 de la collection Baluze (f°s 6 et 38), se trouvait au XVIIe siècle dans le ms. 38 de l'abbaye de Ripoll. Le ms. 38 était l'extrait même que l'auteur de la lettre avait pris en 1173 du recueil conservé à Saint-Jacques de Compostelle.» Los sabis escorcolladors espanyols Fidel Fita y Aureliano Fernández-Guerra també s'han conformat ab aquestes probes sobre'ls originals; en la seva excelent publicació «Recuerdos de un viaje á Santiago de Galicia», Madrid, 1880, pàgina 42, trovem: «La carta ó dedicatoria que el monje Arnaldo trazó y puso por cabeza de su trabajo literario, se guardaba original en la biblioteca de Ripoll, cuando Balucio tomó de aquel monasterio los documentos justificativos que tanto avaloran la Marca hispánica».

L'original de la carta se trova al començ del Rivipullensis, Nr. 99, que conté aquell extracte, en l'Arxiu de la Corona d'Aragó a Barcelona, y segons aquest original fou publicat lo text en los tressors de manuscrits (Bibliotheksnr. 391).

També és significativa una observació de A. Farinelli en los seus «Studie Sulla fortuna del Petrarca in Ispagna nel Quattrocento» (Giornale stor. della letter. ital., XLIV, 297-350). Estudiant sobre l'exemplar manuscrit, esmentat més amunt, de la Vita solitaria del Petrarca, fonamentat en les indicacions aportades per Corminas, anota (lloch cit., 303, nota 3): «dovrebbe trovarsi all'Arch. gener. de la Corona de Aragón proveniente da Ripoll. Io ne chiesi invano notizia á miei amici di Catalogna.» L'exemplar existeix, no certament sots lo nombre (106) citat per Corminas, sinó sots lo Nr. 104 dels Rivipullenses, del qual ja tindrem ocasió d'ocuparnos.

Quant poden contribuir a la aclaració de qüestions literari-històriques les notes aparentment menys importants en los manuscrits de Ripoll, ens ho ensenya la adició posada al final del còdex 74: «... Baldasar. Gasbar. Melchior. Ad orandum dominum uenientes, tria munera secum tulerunt.» K. A. Martin Hartmann, Über d. altspan. Dreikönigsspiel, Bautzen, 1879, havia probat de demostrar que'ls tres noms coneguts no havien sigut divulgats sinó desde la seva Elevatio (1158) o Translatio (1164); però'l datar la adició de Ripoll de fins del segle X, tot lo més

tart de principis del XI, contradiu aquesta opinió y ajuda la de Baist exposada en l'experta crítica d'aquella (Zs. f. rom. Phil., IV, 1880, 443 s.).

Fins aquí's tractava solament de falta de claretat en qüestions isolades; are esdevé greu lo desconeixement que regna en general per lo que toca al contingut dels Rivipullenses conservats encare, com també publicacions més extenses mancan de les llums que podria haverlos donat una catalogació passadora feta més abans. A primera línia se presenta la grandiosa Bibliografía Hispano-Latina clásica(1), en la qual Marcelino Menéndez y Pelayo, lo primer historiador contemporani de la literatura espanyola, ha presentat datos abundantíssims—no sols de bibliografía—per los filòlegs antics y moderns, per los historiadors y per los paleògrafs. Devant de tan bell arplech de material com lo que se'ns hi ofereix, és doblement sensible quèls manuscrits de Ripoll se notin aquí en part per la seva ausencia, en part per ésser citats segons velles fonts inexactes. En lo article Boëthius, p. ex., Menéndez cita (pàg. 222, s.) un «Códice del tratado de Música, n. 103 de la biblioteca de Ripoll» atenentse, com Amador de los Ríos (Historia crítica de la literatura Española, II, 239) absolutament a Villanueva y sobre la relació de la poesia d'Oliva «de música» anotada igualment en lo còdex junt ab l'escrit de Boeci, exposa certes conjectures que sols poden apoyarse en un exàmen seriós del manuscrit que's creya perdut, segons sembla, però conservat avuy encare (sots el Nr. 42).

Registra després Menéndez y Pelayo dos nombres del vell inventari dels manuscrits de Santa Maria de Ripoll (Villanueva, Viaje literario, VIII, 35) ço és: (163) «Quaterniones de Boeci, de Juvenal, de Atanasio» y (192) «Boecius» observant a propòsit: «Acaso sea el mismo que hoy existe en el archivo de la Corona de Aragón con este título: Boecii de consolatione philosophica, quam explicationem assumpsit manibus Johannis Terrat studentis die Martis 30 decembris 1478» (Corminas, Suplemento á Torres Amat, 316).

Així se comprèn clarament com les primeres informacions, deficientes o inexactes, sobre'ls Rivipullenses poden també fer càure en error al escorcollador circumspecte. Primer que tot convé separar la copia de Terrat dels datos del vell catàlech. La subscripció no ofereix, com pretèn En Corminas, explicationem sinos explectionem. Terrat no és l'expositor sinó l'escribà del manuscrit (2) acabat en 1478, que naturalment no pot ésser comptat entre'l vell catàlech de la biblioteca del monastir, que data del segle XI. Lo «Boecius» d'aquest catàlech és, segons totes les probabilitats, lo còdex ab los versos d'Oliva, primerament citat

(1) «Códices—ediciones—comentarios—traducciones—estudios críticos—imitaciones y reminiscencias». Surt desde 1902 a Madrid en la Biblioteca de la Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos com a suplement d'aquesta revista, y actualment està publicat fins a la lletra C.

(2) Avuy Rivipullensis 81, per consegüent no de Sant Cugat, com exposa Menéndez, p. 228, segurament induhit a error per Corminas.

per En Menéndez y que avuy encara's conserva sots lo Nr. 42: los «Quaterniones de Boecii» dels quals ens in'orma'l vell catàlech, es retrovan y ab més precisió encare en lo Rivipullensis Nr. 168 igualment conservat encara (1).

Com l'article Boëthius, també sofrirà ampliació y modificació los datos aportats per Menéndez y Pelayo en l'esmentada bibliografia sobre la sort de la axis anomenada Disticha Catonis a Espanya. Lo mateix valdrà per los bells estudis de Karl Pietsch dedicats a aquest obecte: «Preliminary notes on two old spanish versions of the Disticha Catonis», The Decennial Publications of la Universitat de Chicago, volúm VII, 1902. Es pot provar que sots los Rivipullenses (Nr. 106) no utilisada fins avuy, s'hi trova una copia de la Disticha llatina feta molt antigament a Espanya; copia que sembla ser tan venerable per sa antigor com lo còdex de Azagra de la Biblioteca nacional de Madrid, tan alabat per En Menéndez (2), (lloch cit., pág. 318). Dos copies de la Disticha fetes més tart, igualment desconegudes fins avuy, demostrén l'interès constant que a través dels segles es mantenía a Ripoll per aquelles sentencies.

Lo coneixement exacte dels manuscrits d'aquesta biblioteca monacal també ofereix, en molts altres conceptes, un material digne de consideració als treballs publicats dintre y fóra d'Espanya sobre determinats dominis de la manifestació intelectual a l'Edat mitja. Es significatiu que Juan Facundo Riaño, en les seves «Critical and bibliographical notes on early spanish music», London, 1887, deixi completament sense considerar los manuscrits de Ripoll en part molt vells y provehits de neumes, y del ja esmentat poema d'Oliva sobre la música, que donarèm complet segons l'original, sols sab fer constar (lloch cit., p. 7): In the monastery of Ripoll there existed *formerly* a Latin poem on music, composed in the eleventh century by a monk named Oliva, which is supposed to have been a composition founded on Boëthius'book.

Si's tenen en compte'ls manuscrits de Ripoll de temps posterior conservats encare, és de dòdre sobre tot que W. Schulte, un dels més aventatjats coneixedors dels autors originals de dret de l'Edat mitja, no hagi tingut a disposició un catàlech de la secció de Ripoll referent a la materia per l'arrodoniment de la seva historia dels orogens del dret canònich. També'l circumspecte estudi de Guillem Maria de Brocá y Joan Amell: Instituciones del derecho civil catalán (Barcelona I^a, 1886)

(1) Aqueix còdex del segle XI, ab lo títol modern «Tratado de matemáticas» posat al llóm, està fet malbé al principi y al acabament; los Quaterniones están mal relligats de la següent manera: I, II, III, XII, XI, X, IX, VIII, VII, IV; en los Quaterniones XII y IV manca la nota marginal de referencia (xifra romana).

(2) L'antiguitat de Toletanus no és certament segura. Menéndez, lloch cit., opina que'l còdex és del s. XI, Ewald l'atribueix (Reise, 316) al X, Loewe (Hartel Loewe, B. P. L. H., I, 284) al IX-X.—El Rivipullensis pertany al segle X.

Bene autem procul misereamur dicatur.
 Videbuntur lacerata carmina. Ecce
 cum ridebuntur ad dicatur. Ecce homo
 qui non potuit ad lucum sibi.
 Iniquos enim lacerantur ad dicatur
 meum una. cum eis furis una carni
 debunt. Quia cum modo ad cor
 lili. Iniquos non possunt. hic
 habet et foris in dñm. qui uero
 damnatur cum pro dñe neque una.
 Illic non habet compunctionem.
 Etenim supplicio dñi non est
 miserandum. In ipso quibus una
 lacerata ad dicatur loquuntur.
 Qui quod suspicari non est
 qualia ad sibi pceptis felicitatis
 minuant. si in dñm non potuit uolunt
 quod implere nequaquam possunt.
 Quam posita hanc uiam ad postm
 producamur. potest nō uari in con
 forationum laudibus inorum. Qui ubi
 cum angustia non est. quam nos
 in lacerata postm tollantur
 ad summa. **Ge PL CUI L BER**
SENTENTIA SCILICET REGORU.

Explet ab opore scribatur et liba.
 postm et quoniam fidelis dñi. subdit
 xii p nos dñs. cu de ce p una.
 Obsequia dñi scribatur. O uos tñm om
 ala puelle xpm dñm non dñm in
 pñt. foris obsequia uos facere mōdū
 quando pñt et obsequia. **ma**
REBILONORUM!

pot ser completat en diferents punts per los textos referents a la materia continguts en los manuscrits de Ripoll, en lo que toca a l'indicació de les fonts. Aquesta reflexió era la que demanava la cura més escrupulosa en la fatigosa descripció dels manuscrits de dret.

Devant l'exposat estat de nostres coneixements actuals de la col·lecció, l'arreplega de les resquícies conservades de la vella biblioteca monacal de Ripoll apareix senzillament com lo desenterrament casi total d'un tresor literari desconegut, y d'aquí sorgeix la dificultat del problema que, precisament sobre aquesta part de manuscrits, havia de resoldres per la Bibliotheca patrum Hispaniensis. Per altra part, fet lo catàlech de la millor manera possible, seduhia trèure la suma total dels manuscrits, lo que representan aquets monuments literaris dintre les corrents intel·lectuals d'un període de més de sis segles. Prescindint del valor que pugui tenir com a text-testimoni lo manuscrit isolat, ha sigut possible considerar los còdices d'aquell vell monastir com lo producte de diferents interessos literaris, científics y de passada també artístics, y sots un estudi especial de lo que'ns diuen los monuments de la biblioteca ripollesa desde aquest punt de vista, ha sigut possible traçar una imatge autènticament exposada de la manifestació intel·lectual d'un centre de cultura de la categoria de Ripoll, desde la primària de la Reconquesta fins al acabament de l'Edat mitja.

Açò ho ha descuidat casi completament l'autor de l'única historia existent del monastir, Josep M.ª Pellicer y Pagés (Santa Maria del Monasterio de Ripoll, Mataró, 1886), tant, que'l lector en alguns paragrafs del llibre, reb la impressió de que l'autor desconeix en absolut los manuscrits de Ripoll conservats a Barcelona. Y no obstant es pot esperarçar precisament aquí per la bona realització de la tasca exposada, oferir per un monastir català lo que per un antich famós monastir castellà ha emprès y dut a terme ab tan profitosos resultats Marius Férotin en la seva «Histoire de l'Abbaye de Silos», París, 1897, especialment en los capítols «Histoire littéraire de Silos», 249 segs. y «Les manuscrits de Silos», 257 y següents. A escullir precisament Ripoll per parió de Silos hi pot animar la circumstancia de que, no solament lo nombre de manuscrits conservats de Ripoll és considerablement més gròs que'ls de Silos (233 manuscrits del monastir català conservats, contra 98 del castellà), si que també són molt més variats en llurs materies y revelen, per l'origen y notes accessories una abundancia de relacions intel·lectuals que mantingué Ripoll a través dels segles. Certament l'historya de l'abadia de Silos de Férotin poseeix una base de la que sentim no disposar nosaltres per Ripoll: la col·lecció de documents silesos recollida cuidadosament y publicada d'una manera exemplar per l'autor: «Recueil de Chartes de l'Abbaye de Silos», París, 1897. Totes les parts de l'historya són arguments que demostren lo profit gran ab que podien utilisarse los respectius documents de Silos també per l'aclariment de les tendencies culturals del monastir. En fer una semblant útil aplicació per Ripoll,

certament no cal pensar-hi. Era l'agost de l'any 1835, durant la guerra civil; un escamot de gent, trepitjant la disciplina militar, assaltà'l monastir, va assassinar monjos y profanar altars y sepulcres, finalment va calar foc al magnífic edifici, destruint ab ell, per sempre també, l'Arxiu que allavors tenia encare un tresor dels documents originals més escullits (1). Prósper de Bofarull, en aquell temps director de l'Arxiu de la Corona d'Aragó de Barcelona, presentint lo perill, havia recullit pocs anys abans en son dipòsit los documents del Arxiu de Santa Maria y sols los havia retornat de mala gana cedint a les repetides instancies de llur propietari. Solament al fet de que En Bofarull no anava depressa a retornar los còdices y que al retornarlos ho feya de mica en mica, es degut a que quedés a lloch segur un residu tan considerable dels manuscrits de la biblioteca de Ripoll (2); desde llavors los Rivipullenses salvats són contats com a possessió del Arxiu de la Corona. Entre les flames també desaparégueren, com desgraciadament hem d'admetre, los dos cartularis de l'Arxiu que pocs anys abans encara havia utilitzat En Bofarull; puig desde aleshores no's resa paraula d'ells ni figuren tampoch en la colecció de semblants llibres de copies que aplegada de les resquicies de la biblioteca monacal destruïda o delmada, fou reunida en l'Archivo histórico nacional (comp. la llista corresponent en l'Anuario del Cuerpo facultativo de Archiveros, II.21-23). Per consegüent devèm renunciar fins a aquesta tan valiosa compensació per los documents originals perduts de Ripoll.

En aquestes circumstancies's comprèn que adquireixin una importància especial los documents que, segons los originals o'ls llibres de copies, foren publicats abans del sinistre. A primer terme hi ha que posar-hi la Marca Hispànica que en l'Apèndix, entre un nombre considerable de actes com ja havèm dit, ens ofereix també alguns documents de Ripoll, que és llàstima no estiguin publicats com deurién (3).

Més segures són les publicacions de documents fetes per Villanueva en los suplementos als volums VI y VIII del seu Viaje literario; per cert que és bastant reduhit lo nombre d'actes que hi trovèm referent a Ripoll. També és migrat lo material insertat per En Pujades en la seva Crònica de Cataluña; Pellicer y Pagès, per lo que jo veig, en la seva historia del monastir no fa casi res més que repetir lo que coneixèm, al

(1) Sobre açò Josep Maria Pellicer y Pagès: Santa Maria del Monasterio de Ripoll, pàgines 225 y següents.

(2) Comp. Manuel Milá y Fontanals: Noticia de la vida y escritos de D. Próspero de Bofarull y Mascardó, Barcelona, 1860, 45, Not. Fr. de Bofarull y Sans: Apuntes bibliográficos, continguts en la colecció: Conferencias dadas en el Ateneo Barcelonés relativas a la Exposición Universal, Barcelona, 1890, en la pàg. 512, fà pujar a 129 lo nombre de còdices cremats en 1835.

(3) Les copies que tingué Baluze a sa disposició, no són sempre exactes, com ja constatava Villanueva (Viaje VIII, 39) y per açò s'han d'utilitzar ab precaució: a propòsit d'açò constà que l'article Rivipullense monasterium en l'Index és també incomplet, ja que deixa de presentar tota una serie de documents de l'Apèndix que's refereixen directament a Ripoll.

menys per los temps antichs, y Prósper de Bofarull, en la seva excelent obra fonamental pera l'història de Catalunya «Los Condes de Barcelona vindicados» (Barcelona 1836, 2, s.), si bé ha empleyat un conjunt prou rích d'actes de Ripoll, sols ens n'ha proporcionat algunes de complertes, molt poques que fassin per lo nostre assumpte.

Es veritat que molta cosa important per aqueixa enquesta—documents, cartes, informacions—existeix en son original però més encare en còpies. Primerament en los còdices de Ripoll mateix, sobre lo que donarà les probes corresponents lo catàlech; després en documents isolats de l'Arxiu de la Corona d'Aragó a Barcelona, a Vich en l'Arxiu episcopal y en lo Archivo histórico nacional de Madrid. En l'Arxiu de l'iglesia de Sant Pere de Ripoll també s'han de conservar avuy encare actes interessants (1), però no existeixen detalls més precisos sobre l'extensió y importància de les còpies del monastir de Sant Pere; aquest monastir estava afiliat al molt més famós de Santa Maria. Però s'ha de senyalar la vàlua de les còpies de Ripoll que's trovan en la gran «Collection Baluze» conservada avuy en la Biblioteca Nacional de París. Axis apareix en la Bibliotheca Baluziana publicada a París l'any 1719, Pars tertia, complectens codices manuscriptos diplomata et collecta V. Cl. Stephani Baluzii, p. 103: «Un portefeuille aux armes de feu M. l'Evêque d'Auxerre (es André Colbert, mort en 1704), où sont les copies des manuscrits de Ripoll». Baluze era bibliotecari de Colbert y no podia per lo tant tenir casi cap dupte sobre la procedència de les còpies contingudes en lo Portefeuille (2). Còpies d'actes de Ripoll se troven, finalment, entre'ls papers de Villanueva, guardats en la Biblioteca de la Academia de la Historia y segurament també en la deixa literaria del monjo y arxiver de Ripoll Roch Olzinellas (nat en 1784, mort en 1835). L'article dedicat a n'aquest diligent escorcollador per Antoni Elías de Molins en «Diccionario biográfico y bibliográfico de Escritores y Artistas catalanes del siglo XIX» (Barcelona, 1889, II, 255-262), ofereix un cop de vista precís sobre la seva profitosíssima activitat d'arxiver (3). Los treballs que deixà a la seva mort, se troven part en l'Arxiu episcopal de Vich; (entre aquests: Catálogo de los còdices de Ripoll y Notas de varios Archivos). Part són possehits per la familia Bofarull (Catálogo de las escrituras del Archivo de Ripoll), y un petit residu'l conserva encare la seva familia (Índice general de todos los còdices de Ripoll y sus materias). Si's volen recol·leccionar los

(1) Ho sugereix En Pellicer y Pagès ab una observació que encapsala la seva petita col·lecció de documents de Ripoll: Hemos tenido á la vista copias autorizadas de los originales, los que se conservan en el Archivo de San Pedro (Santa Maria del Monasterio de Ripoll, 327).

(2) Ja parlarem a son lloch del còdex de la Biblioteca Nacional de París, nr. 5132, olim Baluzianus, que conté una sèrie de documents preciosos trets de Ripoll y que clarament revela la seva procedència del monastir.

(3) Comp. també Prósper Bofarull: Los Condes de Barcelona vindicados, I, Introducción, p. 2 y p. 49 s.

disiecta membra d'un Arxiu tant rich com lo de Ripoll s'ha d'arreglegar donchs lo material corresponent de tota una serie d'Arxius d'Espanya, y açò és un trevall de molts anys y que, tal com estàn les coses, sols los espanyols mateixos poden fer ab ècsit. Aquesta preparació important per l'aclaració dels monuments literaris conservats, manca, y ab ella'l medi de senyalar les corrents històriques de la literatura y de la cultura dintre un quadro just y precís de datos de l'història política y eclesiàstica y de determinar notícies de procedències, escriptors, posseïdors, etc., fins are desconegudes. En les planes següents mirarèm de complir, en quant sigui possible sense aquesta important ajuda, la tasca senyalada sobre'ls còdices de Ripoll y sobre'ls documents fins are disponibles.

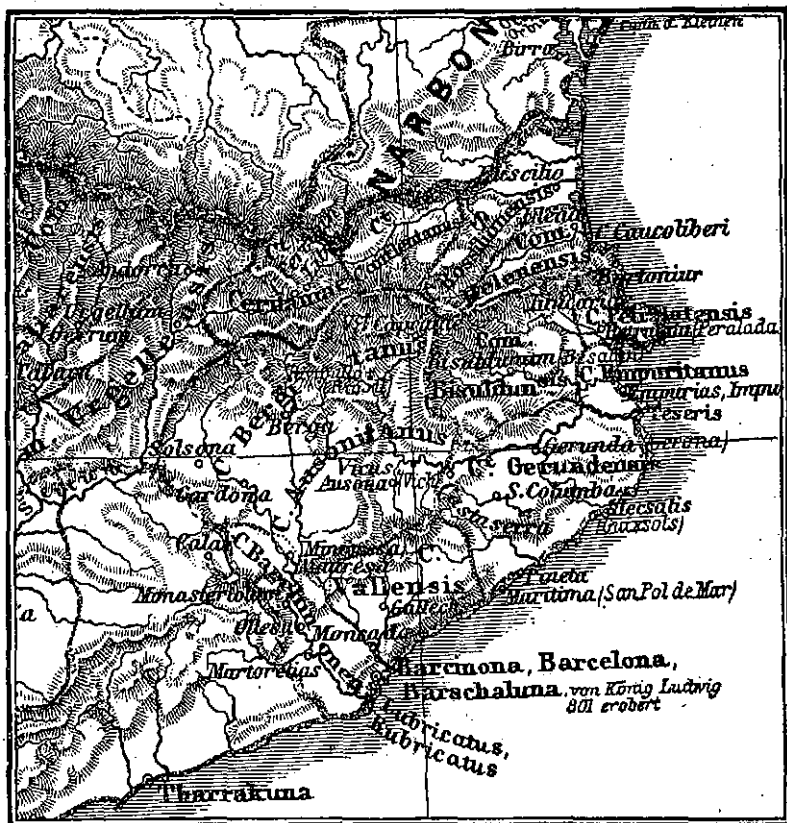
*
* *

La fundació del monastir de Santa Maria de Ripoll s'efectuà en una època decisiva per l'història de la Marca hispànica. Després de lluytes hagudes entre cristians y moros en NE. d'Espanya en lo segon terç del segle IX, conseguí Guifre'l pilós (el pelut) comte de Barcelona (1), senyorejar lo territori y ser regonegut, per part de Carles lo Calvo, rey dels franchs, com a comte de la Marca ab l'assegurança de que la successió a n'aquesta dignitat seria reservada a la seva família. En just regoneixement a l'importàcia que precisament en aquell temps de lluytes tenien los convents com a baluart espiritual contra l'enemich y com a medi eficaç per la consolidació del poder temporal, Guifre fundà y dotà a Ripoll y açò sots les circumstàncies que exactament concixèm y que clarament demostren que ell volia fomentar ab aquesta fundació alts interessos polítics, especialment dinàstichs; axí és que la fè piadosa pogué vèure en la erecció del santuari'l compliment d'una prometença per los ècsits conseguits, de la mateixa manera que 700 anys més tart en l'Escorial, considerat com a panteón, un grandíós ex-vot en commemoració de Sant Quintí.

Les Acta dedicationis Ecclesiae Sanctae Mariae Rivipullensis, de data 20 d'abril de 888, que Baluze publicà en la Marca Hispànica, App. XLV, col. 817, tretes del cartulari del monastir, dihuen clarament que aqueix fou construït a instigació de Guifre y de sa muller Winidilda. En la consagració hi figura Godmar, bisbe de Vich, a la diòcesis del qual devia pertànyer. Lo lloch hont lo monastir s'aixecà—in valle que nuncupant Riopullo—era ben escullit; lo santuari estava situat a la delta que forma la confluència del Ter y del Fresser—d'aquí lo nom Rívis pollens—en mitj d'un paratge fructífer, protegit per altes montanyes boscoses, al Sur unit per caminals ab la residència

(1) Mort en 898; d'aquest any (17 d'abril) és també'l document en lo que apareix lo seu nom per darrera vegada, comp. Joseph Calmette, Un jugement original de Wifred le Velu, Bibliothèque de l'École des Chartes, LXVII, 1906, 60 y segs.

comtal. L'importància que Guifre volia donar a la seva obra, propiament no's dedueix sinó d'un segon document fet a la mateixa data, *Acta dotis Ecclesiae Rivipullensi factae* (Marca, App. XLVI, col. 818 s.). Guifre concedia al monastir no sols dominis extensos als voltants de Ripoll, si que també localitats en lo comtat de Cerdanya; en lo districte de Berga, les iglesies del lloch Brositano ab sos

De Spruner-Menke, Handatlas f. d. Gesch. d. Mittelalters, Gotha, Justus Perthes, 1880, Nr. 15: Peninsula ibérica desde la venguda dels àrabs fins a la cayguda dels Omejades, 711 fins a 1028 desp. de Christ.

alòus y també les de Sant Vicents y Sant Joan; en lo comtat d'Urgell, lo lloch Exaduce ab l'iglesia de Sant Miquel; en la Marca, l'iglesia de Santa Maria de Pons ab sos dominis, lo lloch Centumcellas ab una extensió de quatre milles quadrades al entorn y totes les rendes, y, finalment, les iglesies en les altures de Montserrat ab llurs alòus. Abducs escriptures parlen del monastir ja construhit y habitat: *Haec omnia tradimus sub manibus Dagini abbatis et omnes monachos ibi commorantibus*. De lo que's dedueix que la vida conventual devia haver

començat ja abans del 888, època de la consagració solemne; efectivament, Villanueva (comp. Viaje VIII, 209 s.) va descobrir un document de l'any 880, segons lo qual lo sacerdot Ariulphus, ja llavors posseïdor d'extensos bens en la vall de Baga, donava parts dels llocs Buturano, Certaniola, Cospe y Riotorto domui Sanctae Mariae Virginis in monasterio Rivipullense... et Dachino abbati et monachis ibidem deo servientibus. L'història del monastir, comprovada per les escriptures, comença per consegüent al 880. Los primers començos de la població són foscos; totes les llistes dels abats de Ripoll (1) comencen per Daguin, y certament una d'elles ens informa que aquest a l'any 888 ja havia sigut 15 anys abat (2). Entre'ls objectes de dedicatòria destinats al culte, segons testimoni dels ja citats documents de consagració, Guifre y Winidilda donan calicem et patenam de auro, missalem, lectionarium, planetam et albam. Lo missal y lo leccionari apareixen, com és natural, entre'ls utensilis d'Iglesia; los llibres litúrgichs no abundaven ni de molt com en altres dotacions en aquesta per lo demés tant rica. Es significativa sobre aquest punt una declaració que apareix en l'Acta dedicationis Ecclesiae Sancti Petri Rivipullensis (Marca, App. L, col. 822). La consagració d'aquesta iglesia, que devia pertànyer al monastir, se celebrà dos anys més tart, çò és, en 890, y en aquesta erecció hi figuren, a més de Guifre y Winidilda, també ja l'abat Daguin y'ls seus monjos com a donadors: Tradimus ibi ego Daguinus cum fratre meo monachos libros *secundum possibilitatem nostram*, scilicet Eptaticum (3), homeliarium, missalem, ordinem. Altra vegada, donchs se tracta de llibres litúrgichs, lo nombre redubita dels quals era proporcionat a l'encara jove comunitat religiosa. Car de les humils paraules «*secundum possibilitatem nostram*», se pot deduir que l'Scriptorium del monastir no havia desplegat encara una gran activitat y també que la llibreria mateixa tampoch contenia molts manuscrits. No's pot arribar a saber d'hont Pellicer y Pagès (Santa Maria de Ripoll, 39), trèu la notícia de que: «Los ilustres cónyuges (és a dir Guifre y sa muller) hicieron subir al respetable número de *cincuenta y ocho* los códices que ya entonces contaba el archivo, aumentándolos con un leccionario y un misal» (4). L'inventari fet a 30 de juliol de 979, després de la mort de l'abat Vindisclus, fa constar que havien existit en lo monastir «quelcòm més de 65 llibres», de manera que l'aug-

(1) La més ben criticament examinada, és encara la aduhida per Villanueva, lloch citat, 4 y ss. Després d'ell Pellicer y Pagès, lloch cit., 39 y ss. Enrich Claudi Girbal: Tossa (Gerona, 1884), 39 y ss. Una llista encara inèdita (treta del Rivipullensis, nr. 111) la donarà a conèixer lo catàlech.

(2) Pellicer y Pagès, lloch cit., 31, nota 2.

(3) L'Heptateuch servia al chor per los divins oficis, com comprovà En Villanueva, per les conseqüències de les iglesias d'aquell entorn.

(4) Per comparació recordis aquí que la mateixa antiga y poderosa iglesia-catedral de Oviedo en aquell temps sols contava com a propis 41 códices. (Handschriftenschatze nombre 314, pàg. 376 y ss.).

ment de la biblioteca durant un període casi de 100 anys sols hauria sigut d'uns 10 manuscrits, lo qual es fa difícil de creure (1).

Hi ha certament alguns manuscrits preciosos que a principis del segle XIX encara se conservaven y catalogaven en lo monastir, avuy casi completament perduts, no procedents del Scriptorium sinó com podem comprobar, donats a la Biblioteca ja en los primers temps. Açò pertoca directament a aquells manuscrits, l'escriptura dels quals és d'època anterior a la fundació de Ripoll. En primer lloch cal citar aquí un magnífich Psalteri que descriu detalladament Villanueva (Viaje VIII, 34 seg.). Lo manuscrit era compost en pergamí de porpra, tot ab lletres de plata; les inicials y'ls epígrafs dels psalms eren d'or (2). A l'una banda hi havia'l text de la Vulgata, a l'altre la traducció del Hieronymus. La darrera fulla contenia l'inscripció: Karolus grátia Dei rex et imperator Franchorum. Villanueva deduïeix del caràcter de l'escriptura, que'l còdex és del temps de Carlesmany o tot lo més tãt del de Carles lo Calvo; en tots dos casos pertany al segle IX. Lo que més lo sorprengué fou la excel·lent conservació de les lletres de plata y compara ab lo Psalteri de Ripoll un Evangeliari que ell havia vist «en la Biblioteca nacional de Tolosa» (3), emperò les lletres de plata d'aquest havien perdut completament la seua brillantor.

De la descripció donada per Villanueva es deduïeix que'l còdex de que'ns hem d'ocupar és un d'aquells treballs de Chrysografia que s'empleaven especialment per la confecció d'exemplars lucosos dels llibres de la Biblia, la sèrie considerable dels quals conservada encara, començant per l'exemplar més antich dels evangelis, que fou de la biblioteca Hamiltoniana, avuy en possessió de un americà, fins als darrers productes d'aquest art original, ha sigut objecte de profundis estudis precisament en los temps més moderns (4). Segons veig, l'informació de Villanueva sobre l'esplèndit psalteri de Ripoll no s'ha tingut en compte en les investigacions respectives. Es digne de notarse primerament la col·locació cara a cara de la Vulgata a una part y de la traducció del Hieronymus a l'altre. Villanueva indica segurament lo Psalterium gallicanum y la traducció dels psalms del hebrèu com la llegim en la edició de la Biblia publicada per Sabatier y qu'ell podfa haver vist (Biblorum sacrorum latinæ versiones antiquæ, Vol. II, Remis, 1703), çò

(1) Per més detalls sobre aquest punt, vegis més avall al tractar del Scriptorium en temps de l'abat Arnolf (948-970).

(2) José María Eguren, Memòria descriptiva de los códices notables en los archivos eclesiásticos de España, Madrid, 1859, p. XXXIV, encara ens informa de «vistosas orlas con enlazes de oro y fantásticas serpientes» que rodejaven lo text per tots costats.

(3) L'Evangeliari de Godesscalc de Saint-Sernin de Tolosa, més tãt en lo Louvre (Delisle, Cabinet des manuscrits de la Bibliothèque Nationale, I, 2), ara Bibl. Nat. Nouv. acq. lat. 1203; vegis Berger, Histoire de la Vulgate pendant les premiers siècles du Moyen-âge, Paris, 1883, pàgina 269.

(4) Algunes proves bibliogràfiques sobre'l particular. v. en los Denkmäler der Schreibkunst des Mittelalters publicats per Chroust. Entrega 11, al tractarse del Psalteri de Vieha, taula 4.

és: *Vulgata hodierna seu versio latina sec. LXX secundis curis emendata a S. Hieronymo. — Versio Latina S. Hieronymi ex Hebraeo*. Lo fet de trobar precisament a Espanya una desacostumada col·locació cara a cara d'abds texts en luesós manuscrit, porta a diferents consideracions. Samuel Berger ha demostrat d'un modo convincent (1) l'alta importància que tenia a Espanya lo trelladar la Bíblia durant los primers segles de l'Edat mitja y l'originalitat dels textos escampats per les seves terres. Per altra part sabèm que l'història de la Vulgata en temps dels carolingis no es altra cosa que l'història de la lluyta dels bons textos portats d'Inglaterra contra los textos espanyols, o, si's vol personificar, la lluyta d'Alcuin, deixeble d'Ekbert (2), contra lo visigot Théodulf, més tart bisbe d'Orleans. No's pot pensar un sol moment en juntar lo psalteri de Ripoll ab la producció literària de Catalunya (3). La revisió crítica de la Bíblia en temps de Carlesmany és obra d'Alcuin, que's pot donar per acabada l'any 800. En temps més moderns la paleografia y l'història de les arts en llurs investigacions s'han afermat cada vegada més a la idea de que l'origen d'aquelles obres mestres de Chrysografia s'ha de cercar en la escola Palatina de Aquisgràn. A n'aquelles obres pertanyen també a més de les esmentades y altres semblants lo psalteri que Carlesmany envià al papa Adrià I (Còdex 1861 de la Biblioteca de la Cort de Viena) y l'Evangeliari en la Tresoreria imperial de Viena. Axís donchs, nosaltres suposariem l'origen carolingi del *Psalterium argenteum* de Ripoll encara que no hagués existit la nota final que'ns proporciona Villanueva. No obstant, aquesta nota notable és complementada per una altra aclaració. Villanueva no fou l'últim que va estudiar lo preciós manuscrit. Prósper de Bofarull lo guardava en 1820 en l'Arxiu de la Corona de Barcelona, y Milà y Fontanals, en la biografia den Bofarull més amunt ja citada, en diu lo següent (p. 45, Not.): Perdiéronse entre ellos (és a dir los còdex de Ripoll) el inestimable *Psalterium argenteum*, único código en su clase en España (4) y que sin duda fué destruido... A la noticia que de este código dan Villanueva y

(1) Lloch cit., Chap. II, p. 8 ss.: Les bibles espagnoles.

(2) «...loin de faire de Théodulfe un critique, nous verrons plutôt en lui, malgré tout son mérite, le défenseur de la tradition espagnole et l'adversaire inconscient de la pureté du texte biblique, défendue par Alcuin». Berger, *De l'Histoire de la Vulgate en France*, Leçon d'ouverture, Paris, Hachette, 1887, p. 7.

(3) Lo psalteri de plata y'l Miscelani del que parlarem més tart, s. VIII, los anomena Eguren «Dos monumentos paleográficos de grande importancia» y discorre, «recordaban todavía en los primeros años del presente siglo el fausto principio de las letras en las montañas de Cataluña» (Memoria, p. XXXIV). Però abds manuscrits eren exòtics per la Marca llavors trasbalsada per lluytes intestines.

(4) Certament s'hauria de fer memòria del que's conserva al Escorial, tot en lletres d'or anomenat *Codex aureus evangeliorum*, que sens dubte fou compost molt més tart en temps dels emperadors Conrad II y Enric III; comp. la donació de manuscrits que'n 1576 feu Felip II al Escorial, *Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses*, XXIII, codern VI, p. 5.

Eguren (1), puede añadirse una notable particularidad que ignoran los que no la han oído de Bofarull. Limpiando éste la última página ennegrecida leyó en sus letras de plata: «*Pipinus rex Francorum*», que parece no puede ser otro que el padre de Carlomagno. Aqueixa declaració s'ha d'entendre de manera que al final del còdex a més de l'inscripció llegida per Villanueva s'hi trobava encara (puede añadirse) l'inscripció referent a Pipin. Ab aquesta doble cita de noms, naturalment lo cas és diferent del de la axís anomenada primera Bíblia de Carles lo Calvo (Paris, Bibl. Nat. F. L. 1; Berger, *Histoire de la Vulgate*, 215 s.) lo primer full de la qual ostenta en medallons les inscripcions *Carolus rex Franco(rum)* y *David rex imp(erator)*. Tal vegada s'ha d'admetre que la ratlla referent a Pipin estava separada per un espai més gran de la ratlla donada a conèixer per Villanueva y que en la «página ennegrecida» havien sigut il·legibles algunes paraules d'unió com cuius pater, cuius genitor, o altres semblants. Per lo demás encara'ns és possible enterarnos de detalls sobre l'investigació del manuscrit començada per Bofarull (2). De quina manera lo fruyt primorós de la caligrafia carolingia havia arribat a ser possehit per Ripoll, sobre axò manquen noves precises (3). Villanueva fa constatar solament que'l còdex ja apareix en l'inventari fet de la Biblioteca del monastir a 14 de març de 1047, hont figura ja un «*Psalterium argenteum*» que sens dupte és idèntich al nostre manuscrit. Ell mateix, en l'apèndix al volúm VIII del seu Viage, en el Nr. IV, ha publicat un «*Catalogus librorum qui sec. XII extabant in monasterio Rivipullensi*»; no obstant, com que en aquest catàlech no hi consta lo *Psalterium argenteum*, se podria creure que realment existia en la Biblioteca en 1047, però que no s'hi trobava més en lo segle XII. Ja en lo «*Hands-*

(1) Eguren no ha vist més lo manuscrit destruhit en 1835 y segueix completament a Villanueva.

(2) Elías de Molins, en l'article citat més amunt, diu clarament que'n lo llegat d'Olzinel·la s'hi trova una «Carta del señor Bofarull sobre el Psalterio ó libro de Pepino», y fora interessant indagar hon anat a raure aquesta carta: tal vegada està relacionada ab una descripció del psalteri, que Bofarull y Sans, net de Prósper de Bofarull, fa en sos Apuntes bibliográficos (com. més amunt) treia d'un catàlech de l'any 1821 (tal vegada lo mateix que després del viatge d'Ewald 389 ja fou format en 1823): «*Psalterio entero con todas las letras de alquimia de plata y las iniciales de oro de un tamaño muy pequeño y la vitela ó pergamino sobre que está escrito es de color morado obscuro sin duda para mayor realce de la letra. Su tamaño no llega al de folio y está perfectamente conservado, menos en las primeras y últimas páginas que con dificultad pueden leerse por haberse ennegrecido la alquimia, según parece, por la humedad que alguna vez habrá padecido. En la última página se han podido leer con mucha dificultad las palabras: «Pipinus Imperator (sic) et Rex Franchorum» las que junto con la circunstancia de hallarse notado como existente ya en el monasterio de Ripoll en un inventario recibido el día 14 de marzo del 1047 en presencia de Wilhelmo conde de Besalú, y el lujo con que se escribió hace sospechar que fué regalado este precioso códice al monasterio por algún emperador de Francia, y siendo así no baja su edad del siglo VIII.*»

(3) Eguren, lloch cit., XXXV, afirma certament d'una manera ben categòrica: «Lo cierto es que el conde fundador del monasterio de Ripoll ofreció este hermoso libro al tesoro de aquella iglesia en el tercio último del siglo IX», però no diu en que funda la seva opinió; lo cert és en tot cas que'l Psalteri no és mencionat en la carta de dotació del monastir.

chriftenschätzen», p. 413, Not. 1, ab referències a un catàlech completament semblant, publicat per Ewald (Reise, p. 389) y atribuït al segle XI, s'ha donat lloch a suposar que en Villanueva «sec. XII» sigui una errada d'impremta y que la apreciació de Ewald sigui la justa. Aquesta suposició arriba a certesa per una copia del corresponent catàlech feta per Fr. Benito Rivas.(1) la que's conserva en la Biblioteca de la Real Academia de la Historia, en un còdex de col·leccions sots la signatura 12-27-4, E 122, y de la qual la Academia de Madrid, per intervenció de l'Academia Imperial de Ciències, va posarne de la manera més amable, un exemplar exacte a la meua disposició. Aquesta copia procedeix, com manifestament declara Rivas d'un índex del segle XI, y permet deduir, sense por d'equivocar-se, que tant lo catàlech de Villanueva com los extrets de Ewald tots tenen lo mateix origen, çò és lo catàlech del segle XI qu'estava registrat en lo Rivipullensis, avuy perdut, antigament signat ab lo Nr. 40; Ewald dona sols notes sumaries del catàlech, mentres que Villanueva en deixa la part final y estampa alguns títols equivocats, tal vegada induït a error per les copies de que se serví (2). An'aquets títols equivocats pertany també la anotació *Plutargus*. Trobar un Plutarch, encara que sigui en llatí, en una Biblioteca monacal espanyola del segle XI, és cosa que ha de sorprendre, si bé no's pot refusar de bones a primeres la possibilitat de que una tal traducció existís a Espanya en aquell temps. Ja sabem que Martinus Braccarensis (Dumiensis), del qual es trobava un escrit en la Biblioteca del monastir de Ripoll, portava textos grechs cap a Espanya y allí los feya traduhir (3). Ab tot y axò lo «Plutargus» de Ripoll, s'ha de ratllar definitivament. En lo lloch en que Villanueva lo cita la copia de Madrid presenta «Psalterium argenteu» y salta a la vista desseguida que Villanueva llegí equivocadament una abreviatura, si a ma vé Plt arg. Si segons axò lo bell psalteri formava part de les antigues pesses inventariades de la Biblioteca de Ripoll, se pot conjecturar, tenint en compte la coneguda procedència dels treballs de Chrysografia d'aquells temps, que'l sumptuós còdex sigui present d'un dels dominadors franchs. Carles lo Calvo donà abundantament al monastir Fleury preciosos vasos sagrats cum evangelii textu subtili operis diversitate fabricato (4),

(1) Era monjo del monastir de Montserrat y a fins del segle XVIII, ordenà l'arxiu de Ripoll. Sobre'ls seus treballs relatius al assumpte, comp. Villanueva, Viaje, VIII, 4 seg. y 33.

(2) Per altra part Villanueva ofereix sens dubte dats autèntics que manquen en la copia de Rivas. Sobre axò dona llum lo text del catàlech més avall publicat complet per primera vegada.

(3) Comp. la edició de la obra de Martín, de la que parlarem encara, titulada: *correctione rusticorum*, p. XII seg. y XXII seg., Jules Tailhan, *Appendice sur les bibliothèques espagnoles du haut moyen-âge*, en les *Nouveaux mélanges d'archéologie*, III. Sér., Vol. 3, París, 1877, p. 231 seg.

(4) *Appendix Adelerii Floriacensis ad Adrenalium* (I, XLI), J. Bosch (Bosco) *Floriacensis vetus bibliotheca*, Lugdani, 1605, p. 76.

per consegüent un Evangeliari, l'execució rica y esmerada del qual se posa de relleu en dit testimoni, y'l que tal vegada pogué aparellarse ab aquell còdex sumptuós de Saint Sernin de Toulouse conservat encare, que de possessió de Carlesmany va anar a parar an'aquest monastir, tal vegada per medi de Ludovicopio (1). Lo fet de que'l territori de Ripoll no pertanyia en aquell temps al imperi franch, no és de cap manera rahó que s'oposi a un tal donatiu. La Marca estava al menys formalment sots la sobirania dels franchs, sos documents són datats segons los anys de regnat dels carolingis, era lo territori fronterís predilecte, y de la classe de consideracions de que fruía precisament Ripoll de part dels dominadors franchs ens informen los documents de que tractarem després. Ja no passèm més enllà en nostres conjectures, puig lo psalteri no's trova esmentat en los documents abans de 1047 y no podèm cercar més indicis precisos del còdex mateix; fou cremat manifestament en 1835

Encara és més de dòldre la pèrdua d'un manuscrit que Villanueva (lloch cit. VIII, 45-50) descriu. Era del segle VIII y estava escrit en cursiva wisigòtica. Formaven lo contingut principal: lo «Liber quaestionum» y la «Dictio contra quinque haereses» de S. Agustí, un capítol titolat «Exordium de ortu vel obitu patrum» (2), la Expositio S. Hieronymi in Mathaeum, y finalment, lo Liber ⁹ICHORI (sic, Isidori) Spalensis sedis episcopi de DINISSMA NMIA (sic) legis evang. (3). A més d'aquestos troços, quelcòm extensos, també contenia lo còdex: Interrogationes de fide catholica, la Expositio fidei catholicae Sancti Ambrosii Mediolanensis episcopi (4) atribuïda a S. Atanasi, una petita colecció de cànons, y cap al final: Decretale editum ab urbe Roma de recipiendis sive non recipiendis auctoribus quod constitutum est (5),

(1) Sobre'ls donatius de manuscrits que Lluís lo piadós feu a diferents monastirs, comp. Delisle, Le Cabinet, I, 4.

(2) Villanueva no fa cap observació sobre aquest titol; si bé'l seu Incipit: «Esaias propheta interpretatur» manifesta clarament que no és lo conegut escrit isidorí. De obitu, etc., ans bé és un fragment del prooemium d'Isidoro in libros veteris et novi test., que comença ab l'article Jesaias, M. 89, 166.

(3) Villanueva explica: Yo leo divinissima nomina legis evangelicae. Per la solució de la abreviatura tinguís en compte que en lo text de les Allegories d'Isidoro, hi ha: quaedam notissima nomina legis. Per més especial digne de notarse (digna de toda consideración), té Villanueva, lloch cit., 47, la forma del nom que apareix en la dedicatoria en aquest manuscrit: «Kmo. Domino ac referentissimo fratri UUNUVIO (Vulgata: Orosio) Isidorus», diu que'l nom podria llegirse Wrusio, Wsurio, Wrurio o Wsusio y creu que podria tal vegada aclarir la tan debatuda qüestió sobre a qui eren dedicades les Allegories—Jos. Pellicer creu que es Orosio de Tarragona qui no era contemporani d'Isidoro—çò és fer possible la constatació de a qui eren endreçades, desconegut encara. No es axí; sois hi ha una variant fonètica. També el castellà cambia la ò llatina escrita de diferents maneres en u: preguntar, cubrir, culebra, comp., además la glosa utrat: comedit (en el Vaticanus, 1471, s. VIII-IX, Migne, 81, 793). Per assimilació Urosius (Orusius) dona Urusius.

(4) Comp. ab aquest text Arevalo, Isidoriana, M. 81, 828.

(5). En la carta del savi jesuïta Andrcas Burriel a R. de Castro sobre una nova edició de Isidoro, es trova (Rodríguez de Castro, Bibl. Esp., II, 505): Casi en todos los Códigos (dels

una Tabla de los años de las eras antiguas y vidas de los patriarcas, lo Tractatus de solemnitate Pascali editus a S. Hieronymo presbytero, un Cyclus Pascalis, un tractat d'ortografia: Discretio litterarum (1), y ab ell De litteris iuris (Explicación alfabética difusca de las siglas y cifras del derecho (2), a més: Incipit epistola atque tractatus Sancti Martini episcopi de idolorum cultura, directum ad Polemium episcopum (Martí de Braccara: De Correctione rusticorum) y al cap de vall encara epístoles de S. Geroni, sermons y exorcismes (3). Es, donchs, una col·lecció variada sumament rica per la materia de valor inestimable, atesa l'alta antiguitat del manuscrit y de colossal importancia entre tots los còdices espanyols de principis de l'Edat Mitja coneguts fins avuy. D'aquí que les investigacions sobre sos orígens y formació adquireixen tanta importancia, més que més haventse equivocat l'excel·lent Villanueva al tractar d'aclarir aquestes preguntes. De la Tabla de los años de las eras antiguas en transcriu un article textualment així: Ab incarnatione autme Dñi. Jhu. Xpi. usque in presentem primum Quintiliani principis annum, qui est Era LXX. quarta, (falta la nota DCC) sunt anni DCC. XXX. VI y afirma que d'això se dedueix que tant aqueixa computació com lo text precedent, completament uniforme en la lletra, s'escrigueren a l'any 736, y que llavors, uns 20 anys després de l'invasió dels sarratges, regnava un príncep Quintilià «nombre tan semejante al Quintila ó Chintila de los Godos». «Però hont regnava, continúa Villanueva, no es fácil averiguarlo, ni'l còdex ofereix cap rastre de la seva procedencia. Sols se pot dir que'l seu caràcter gòtic cursiu és lo mateix que'l de les escriptures d'aquest país de fins del segle VIII, que he vist a la Seu d'Urgell. Per altra part

Concilis) se añade la Decretal De libris recipiendis de donde tomó Graciano el cap. Sancta Romana, y en todos ellos se atribuye a Hormisdas y no á Gelasio. La misma se halla en otro Gódogo Góthico de diferentes tratados que tengo en mi poder. Comp. també, M. 81, 245, 774, 791, 84, 849 y ss.—Aqueixos dates, així com les notes sobre'l Rivipullensis, un dels més antics documents que exposen les tan discutides (Pseudo) Decretals, complementen lo material autèntic estudiat per Joh. Friedrich en lo tractat: Über die Unächtheit der Decretale de rec. et non rec. libris des Papstes Gelasius I., Sitzungsberichte der philos.-philol. u. hist. Kl. d. bayr. Akad. d. Wissensch., any 1888, I. 54 y segs.

(1) «Es un tratado de orthographia muy borrado», observa Villanueva; de moment s'acut pensar si's tracta de les Isid. Etym., I, 27 y I, 4, 3 (Litterarum duplex modus est, dividuntur enim principaliter, etc.), però segons lo catàlech gen. (v. més avall) el Mettensis relacionat en quan al contingut, es refereix a un altre text.

(2) Veteres antemillennarii Etymologiarum Codices sub libri primi titulo XXIII exhibent syllabum notarum Iuridicarum, quas, ut ibidem Isidorus ait, novitii Imperatores a Codicibus legum aboleudas sanxerunt quia multos per has callidi ingenio ignorantes decipiebant. Sunt autem persimiles Valerii Probi compendiis quae vulgo circumferuntur. Bayer, en les notes a Nic. Antonio, Bibl. Hisp. Vetus, I, 334. Un d'aquestes notarum laterculi segons lo capítol de notis iudicis seu iuridicis de les etimologies d'Isidoro, es trova també al Escorial b. I, 12, v. Hartel-Loewe BPLH. I, 29 seg. (Au augustinus, Aa augusta au arellum agit a actin.)

(3) Fins aquí Villanueva: Lo catàlech fet per Benito Ribas registra, ademés, una sèrie de curtes composicions, com: Transitus S. Martini, expositio ventorum (Pseudo-) Augustinus Hypomnesticon liber, Epistula Fortunati ad Hildericum regem y d'altres.

lo còdex és conegudament escrit per un monjo, qui s'ocupava d'aquets treballs. Encare que no sabèm res de l'existència del monastir de Ripoll en l'any 736, és cert que en aquest temps hi havia altres monastirs y no pochs en aqueixes faldes dels Pirinèus, alguns dels quals s'incorporaren ab lo de Ripoll y d'ells pogué lo còdex haver passat aquí.... Los moros trigaren molt a poguer dominar aquestes montanyes, en les quals, com en Asturies, pogueren refugiarse alguns cristians *capitanejats* del príncep Quintilià o Quintilano».

La falsa anotació d'una xifra (C), pot ser també la mala comprensió de la paraula prínceps, és lo que ha fet equivocar a Villanueva. Prínceps aquí, com en molts antiehs manuscrits castellans (1), té la mateixa força que rex, y Villanueva ha passat per alt la circumstancia aquí decisiva de que'l còmput que ell exposa és manifestament la variant d'un suplement al final de la Vulgata del llibre quint de les etimologies d'Isidoro (2), que Arevalo posa en les notes (M. 82, 891:... omne tempus ab exordio mundi usque in praesentem annum decimum gloriosissimi principis, qui est Heraclius, etc. Lo príncep Quintilianus no és ningú més que'l rey dels goths Chintila, qui regnà a Toledo desde l'any 636 fins al 640. Per consegüent lo praesens primus annus és el 636, no lo 736, y no pot parlar-se d'un capdill de cristians en les vesants pirenenques de la Marca (3). La primera escriptura de la taula dels anys ab la colocació oposada de les eres jüliana y espanyola, data del primer any de regnat de Chintila «a mild monarch, pleased the priest» (Ulick Ralph Burke, A history of Spain, London, 1895, I, 83), y aquesta taula fou copiada molt més tart, com succehía tot sovint, precisament ab lo no més oportú «usque in praesentem primum annum». Villanueva afirma d'una manera categòrica que la lletra és del segle VIII, y observa clarament que és igual a la dels documents d'aquell temps que ell vegé en la catedral d'Urgell (4); per altra part lo preciós còdex contenia, com ell declara, composicions de diferentes èpoques; solament axí podia Villanueva, sense contradir-se, treure conseqüen-

(1) Axis en dos Escorialenses (P. I, 7; Q. II, 25), comp. Hartel-Loewe BPLH, I, 101 y 114, com també en documents, p. ex. en l'Acta de l'any 931 reproduhida per Merino, Escuela paleographica (Elecció de l'abat Stephanus) del convent de S. Juan de Tabladillo: Sub era DCCCCLXVIII a Reynante Domino nostro Jhesu Christo et principe Adefonso in Leone (comp. cit. Férotin; Recueil. 5.)

(2) Comp. Escorialense b. I, 10; b. I, 11; Hartel-Loewe BPLH, I, 29.

(3) Meravella que Pellicer y Pagès, Hoch cit., 25 seg., recullint l'error de Villanueva presenti al rey dels goths, mort en 640; com a «experto jefe» sots la direcció del qual les «familias cristianas» a mitjans del segle VIII lluytaven contra ls moros per los barranchs dels Pirinèus.

(4) Parlant de les primeres escriptures per fer la llista completa dels bishes d'Urgell (Viaje X, p. 31), repeteix que'n l'Arxiu d'Urgell s'hi troven los documents més antiehs de Catalunya (esta iglesia de Urgel tiene la gloria de aventajarse á todas en la antigüedad de las escrituras que conserva), però lo estrany és que no'n citi o no n'dongui a conèixer cap del segle VIII. Aqueixos eren també desconeguts de Marca; d'altra manera los hauria publicat segurament en lo seu Appendix.

cies d'un cànon pasqual que's trobava en lo *Cyclus Pascalis*, lo qual abarca los anys 773-883. En aquest cànon pasqual s'hi trobava lo següent còmput: Anno DCCLXXVI bissextus *erit*, dies II, fr. quem praetermittis diem VI. nonas Mar., et de die III. fr. computabis: adduntur ad lunae cursum IIII. Tolluntur in Dei nomine carnes V. nonas Mar., et *erit* dies sanctus Pasce XVIII, Kls. Maias Lun. XVIII. Ab rahò deduheix Villanueva del doble *erit* que aquest article s'escrigué tot lo més tart en 773, que és lo primer any indicat en la taula. Y com és ridícul fer un cànon pasqual de cent anys ja passats (1), l'apuntat article serveix de terminus ad quem per judicar del l'antiguitat d'aquella part del còdex; per les demés parts romàn encare la pregunta.

Com l'hipòtesis de Villanueva sobre l'origen del manuscrit en un monastir dels Pirinèus, se mostra sense fonament, ens veyèm precisats a fer conjectures sobre la procedencia de la notable colecció. De la composició de les allegories d'Isidoro apenes se'n poden deduir conseqüències, tot lo més fora de notar que no està probada l'existència de vells exemplars d'aquest text en los monastirs de la Marca, ab tot y haverse propagat desseguida d'una manera ràpida los escrits d'Isidoro (2). Tampoch la còpia de Martín «De idolorum cultura» ofereix cap indici sobre'l particular. En cambi, en altres conceptes aquesta antiga còpia espanyola de l'escrit de Martín és digna de tenirse en compte y de moment dona ocasió de retornar a l'edició especial cuydada y explicada detalladament que C. P. Caspari feu del petit tractat (3); la exposició bibliogràfica dels còdices és la part més flaca de la introducció, per lo demés ben treballada (4).

Que l'autor no coneix lo còdex de Ripoll és cosa que no ha de sorprendre després de les explicacions donades. De dos manuscrits que especialment ens interessin, d'un «Codex Toletanus» y d'un «Codex Vaticanus» no se'n diu res de més concret. El «Codex Toletanus» és, sens dupte, la primera part—avuy sots la sig. 27, 24—de la colecció de còpies en tres volums feta al segle XVI per Juan Bautista Pérez y conservada en la Biblioteca Capitular de Toledo, la que Ewald (Reise, 362 segs.) dona a conèixer, llàstima que sols ab les curtes paraules: «Schriften von Turibius und Martinus Dumiensis ohne Provenienzangabe» (5). Lo Codex Vaticanus és lo Reginensis 1300 registrat per Montfaucon en la Bibliotheca bibliothecarum, I, 42, en la coneguda for-

(1) Aquesta rahò també és contra la possibilitat innegable de que aquí's tracti ultra vegada d'una còpia feta més tart.

(2) Les Gesta abbatum Fontanellensium declaren (Cap. XII) que'l monastir possehia ja en temps de l'abat Wando († 756) les Differentiae y Sententiae, y l'abat Ansegisus donà en 825 una sèrie d'obres d'Isidoro a diferents convents.

(3) Martin von Bracarac Schrift De correctione rusticorum, zum ersten Male vollständig und in verbessertem Text herausgegeben... Christiania, 1833.

(4) V. Hloch cit. § 3, LIV y segs.... Codices und bisherige Ausgaben.

(5) Entre'ls papers deixats per Loewe, les notes referents als Toletani són bastant extenses, però no consideren la colecció de Pérez.

ma reduïda, y lo que, que jo sàpiga, fins avuy no ha sigut encara descrit minuciosament. A més d'aquests còdices existeixen encare tres còpies que Caspari consigna com cal, un Bernensis (nr. 289) y dos Sangallenses (558 y 579) del segle IX, que'ns proven que la notable escriptura ja era llegida y cobejada en los primers temps de l'Edat Mitja. Lo Rivipullensis, la copia espanyola més antiga, s'és perduda, y solament (1) pot servir per la constitució del títol. Lo títol De Correctione rusticorum, lo tragué Flórez dels brevaris de Eborac y Braccara; en los Sangallenses lo tractat porta lo títol Dicta Martini ad Polemum episcopum y en lo Reginensis aproximantse en lo títol al Rivipullensis, s'anomena De origine idolorum. Es sensible que no tinguem detalls més concrets de la copia de Bautista Pérez de Toledo, y principalment que no sapiguem res de la seva procedencia. L'original fou escrit segurament a Espanya y segons lo text tal vegada estava intimament relacionat, pot ser fins era idèntich a la copia inclosa en lo miscelani de Ripoll. Ara, hont està lo seu origen, és a dir, ahont pogué ser adjuntada a les altres composicions precedents del còdex, és, avuy per avuy, una pregunta difícil de resoldre. Precisament lo fet de que'l volúm inclogui tants textos sobre materies assats heterogènies, sembla indicar que fou compost en un lloch hont encara's disposava de considerables fonts literaries. Llocs semblants eren pochs a Espanya en lo segon terç del segle VIII. Lo desequilibri intel·lectual en aquell temps no fou sols una conseqüència de l'invasió dels moros—les victories dels serrahins foren més bé una conseqüència de la decadencia dels wesgoths en totes les branques de la manifestació intel·lectual. En aquells temps crítics, propiament sols Toledo pot ser anomenat l'únic Emporium intel·lectual d'Espanya, ciutat que disposava d'exemplars per fer còpies dels escrits d'Agustí, de Hieronymus, d'Isidoro, de Martín y de Fortunat, y tenia material per canons dels concilis, diferents qüestions dogmàtiques, Cronologia, Hagiografia, Homilètica, etc.; Toledo, la ciutat del Primat, lo lloch dels Concilis per excelencia y la residencia dels reys wesgoths, a la qual poden remetre's l'article referent al rey Chintila, pot ser també la copia de Martín de Bautista Pérez que's servia de molts còdices toletans, més encara, l'arregla de textos essencialment dogmàtics que reflexen les qüestions de fè d'aquell temps gelosament debatudes y revelen que és Toledo lo centre de totes les discussions (2). Lo fi didàctic que predominava en la compilació fa que po-

(1) Comp. cit. Gustav de Dzialowski, Isidor und Ildefons als Literaturhistoriker, Münster in W., 1898 (Kirchengesch. Studien IV, II), p. 59.

(2) La Epistola Fortunati episcopi ad Hildericum regem Francorum (ed. M. A. Lucchi, I, 309), igualment continguda en lo còdex, registrada no per Villanueva, però sí per Rivas, es trova també en un Toletanus de la Biblioteca Nacional de Madrid (sig. 14, 22) del segle X. Comp. Ewald, Reise, 318. Ripoll posseïa, com manifesta l'antic catàlech, «unum Psalterium Toletanum» y «Missalia Toletana V».

gués ser ben rebut precisament per una escola conventual floreixent y que hagués sigut de interès per Ripoll l'adquisició del còdex. Lo manuscrit miscelàni en ses matèries era un sustanciós llibre d'escola; que per axò servia ho indica també una d'aquelles apuntacions en llengua vulgar que sovint s'arrapen als manuscrits llatins de principis de l'Edat Mitja com jovençana verdor als murs antics y venerables. En lo tractat que comença: *Incipit exordium de ortu vel obitu Patrum: Isaias propheta qui interpretatur, etc.*, en lo fòli 57, Villanueva hi trobà escrit al marge: «Magister meus novol (novel?) q; (que) me miras novel», y observa que la lletra és del segle X, o tot lo més de principis del XI; pot ser molt bé que s'hagués fet en lo Scriptorium o en l'escola de novicis de Ripoll. Tal vegada se puguin saber més particularitats sobre lo manuscrit, escorcollant a París, Madrid, Barcelona, Vich, etc., los papers que hi existeixen dels primers que treballaren a la Biblioteca, y als que ja havèm remès en les notes (1). Aquest escorcoll val la pena de que's fassi, car lo poch que sabem d'aquesta colecció ja prova que entre'ls còdices espanyols de primers de l'Edat Mitja lo nostre còdex era un dels més feconds y un dels més notables per la singularitat dels textos, y en aquest concepte sols és comparable propiament ab ell l'Ovetensis R. II, 18 (2) del Escorial sobre'l qual ens han informat minuciosament (3) Ewald y Loewe en los *Exempla Scripturae Visigoticae* (*Erläuterungen zu Tafel IV-VII*), com també Wilhelm de Hartel, segons les memories de Loewe (*Bibliotheca Patrum Latinorum Hispaniensis*, I, 130-136). Ab lo miscelàni de Ripoll

(1) En lo catàlech de Fr. Benito Rivas s'hi troba encara no publicada una descripció del manuscrit que completa les indicacions de Villanueva, principalment en la part final de la descripció.

(2) Aquest «Ovetensis» també procedeix de Toledo, segons un distingit paleògraf espanyol; comp. Ambrosio de Morales, *Viage* (ed. Madrid, 1765) 93 seg.

(3) Substancialment, en quan jo coneix los antics, cap manuscrit espanyol està lligat ab lo perit còdex de Ripoll. Lo Regio-Vaticanus 231, olim 1351, conté una exposició del Evangelí de S. Mateu y les allegories d'Isidoro, una *Expositio Symboli* (Arevalo, *Isidoriana*, IV, 99, M. 81, 827 seg.); el Palatinus, 277, s. VIII-IX; los proemia d'Isidoro, *De ortu et obitu, Allegoriae*, y entre'ls dos de *supputatione dierum, computus ad pascha celebrandum* (ibid., IV, 102; M. 81, 862 segs.). En la segona part, al principi independent, del còdex nr. 109 de la Biblioteca de Avranches (s. XI, comp. *Catalogue général des mss. des Dép. IV, 1872*, p. 480 ss.) s'hi troben los proemia d'Isidoro, *De ortu, et obitu, Allegoriae, De bissexto, De diebus observandis, Hieronymi epistolae*. Realment acostat ab lo Rivipullensis en diferents parts, sembla serho lo manuscrit 145, s. X (Cat. gén. V, 1879 p. 61 y segs.) procedent del antic convent de S. Arnulf de Metz ab los proemia d'Isidoro, *De ortu et obitu, Allegoriae* (no consignat en lo catàlech), *Dogmata ecclesiastica* («Credimus unum esse Deum»), *Decretum Gelasii de recipiendis auctoribus, Libri apocryphi qui non recipiuntur, De Arte grammatica, De Orthographia* y los pseudo-augustinians *Hypomnesticon libri* (manifestament extrets, y tals eren continguts també en lo Rivipullensis, segons manifesta lo catàlech de Rivas). La congruència és evident y manifesta una certa tradició en lo trelladar determinades Isidoriana com també altres troços copiats ab aquestes, y dona una especie de perspectiva per establir un cànon de la propagació manuscrita. Molt ens manca encara per explicar tota la tradició concernent a n'aquest punt; la observació apuntada és sols una pedra insignificant per lo gran edifici.

INCIPIT DE TRINITATE DI
NITATIS QVESTIONIBVS

[illegible][illegible]

s'ha perdut un dels més preciosos y venerables monuments literaris d'Espanya.

No ha tingut tant mala sort un altre manuscrit que havia estat conservat a Ripoll desde temps antichs, una copia llatina del *Fuero Juzgo*, de la qual al menys se'n han salvat algunes fulles per mostra, sens dupte los monuments literaris més antichs que conservem de la Biblioteca de Ripoll.

Aqueixes fulles, solament tres, representen avuy una especie de contracoberta del *Rivipullensis* 46, y en tal forma que constitueixen actualment los folis 1 (enganxat al revés), 86 y 87 del còdex (aquestos dos són los últims del manuscrit). En quan al contingut, les tres fulles també són importants perque donen a conèixer la prodigiosament rica colecció ripollesa de textos jurídichs (en llatí y en català) que ofereix abundant material d'investigació per l'història del dret y per la Filologia. La lletra visigòtica d'aquestes fulles, ab qualques elements cursius, s'usa en lo monastir a darrers del segle VIII; segurament és del segle IX y en lo seu caràcter general és assats semblant a les probes reproduhides en los *Exempla*, Tab. X y XI per Ewald y Loewe, les qui aquests encara atribuïen al segle VIII. En tot cas és segur que'l còdex al qual pertanyien les fulles de referencia, no procedia del *Scriptorium* de Ripoll que no va començar a treballar fins a darrers del segle IX, sinó que fou adquirit per la biblioteca del monastir y axò ja en temps relativament anterior (1). Los fragments donen entre altres lo text del llibre V, tít. IV, § 16 del *forum iudicum*: «si servus sit de suo peculio emptus» y del llibre VIII, tít. IV, § 26: «si de campis vacantibus iter agentium animalia depelluntur». Aquestos fragments no han estat adubits, per lo text crítich en la edició acadèmica del *Forum iudicum* y, per lo que veig, tampoch en la més moderna fèta per Zenner (*Mon. Germ. Leg. Sect. I. 1*, 1902) (2). Ab motiu del nou escorcoll dels còdexs de Ripoll començat l'any passat se feu una reproducció fotogràfica de dues planes que orienta sobre l'originalitat paleogràfica del vell manuscrit, axís com sobre la present comparació del text.

Més detinguda consideració mereix un altre antich manuscrit dels residuus de Ripoll, que sots lo Nr. 49 existeix encara avuy a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Primer que ningú Villanueva, *Viaje VIII*, 40-42, l'exposà ab lo títol: *In nomine Domini incipit liber sententiarum Sancti*

(1) A n'axò sembla referirse lo catàlech de la biblioteca del segle XI, no certament la disposició que's veurà més enllà continguda en la copia de Benito Rivas. Es precis consignar aquí un dels poch cassos en que'l text del catàlech publicat per Villanueva és més complet que la copia de Rivas. Mentre que aquest presenta solament un manuscrit: «Lib. iudices» entre'ls dos articles «Glosas VI» (99-104) y «Decada» (108-109), Villanueva registra precisament en lo mateix lloch: Glosas VI: *Liber Iudices III duo vetustissima* (105-107). Es cosa fàcil identificar un dels dos «vetustissima» ab l'exemplar los fragments del qual són conservats encara.

(2) Heine va copiar lo text de les fulles per los Monumenta, v. Ewald, *Reise* en lo lloch cit., 387.

Gregorii Papae Romae ab l'epígraf final: Expletus ab opere scribtorio est liber per manus extremitatis fidelis dñi. sub die XIII, Kalendas Augustas era DCCCCXVIIIa. Ob delinquentem scribtorem O vos sanctimoniales puëlle Christum dominum non dedignemini precare; forsán obtentu vestro sacro mereatur quandoque peccatorum onere carere. amen REBILENORTAM. (Vegis la làmina I.) Villanueva regonégué que'l darrer grupu de lletres era un anàgrama que deya Matrone liber y que'l còdex fou escrit en la era 949 ($\bar{X} = 40$), any 911 de nostre sistema cronològich. Altres deduccions de Villanueva necessiten ser rectificades; primerament hem d'aclarir una qüestió paleogràfica. Villanueva és de parer que'l còdex s'escrigué en altra província interior d'Espanya, per la rahó de que'l caràcter visigòtich era ja desusat en aquest temps a Catalunya hont sols durà fins al regnat de Carles lo Calvo poch més de la meytat del segle IX. Aquesta observació sobre la durada de la lletra visigòtica a Catalunya és inexacta y sorprenent a tot serho feta per Villanueva, ja que possehim datos concrets de la continuació en l'ús del caràcter nacional també al NE. d'Espanya; particularment són aquí d'importancia dues aclaracions contingudes en lo catàlech dels Rivipullenses fet per Benito Rivas. Sobre'l còdex de Eugippius, que s'escrigué en temps d'Arnulf abat de Ripoll y al mateix temps bisbe de Girona, per consegüent per los anys 948-970, observa Rivas (Nr. 46b del seu catàlech): su letra que es hermosísima, parte gótica y parte francesa, es de mediados del siglo X. Tením, donchs, aquí una prova categòrica de que en aquella comarca s'usava lo visigòtich a mitjans del segle X al menys 40 anys més tard que la composició del «Liber Matrone», a més de que de la «parte gótica parte francesa» podríem deduhirne que a mitjans del segle X és lo temps de transició del caràcter nacional a la minúscula carolingia, car lo mateix catàlech descriu (sots Nr. 37) un manuscrit ab la Regula Sacti Benedicti ab altres curts escrits del monjo de Ripoll Oliva y consigna clarament: su letra medio romana y medio gótica es del siglo XI. Del temps en que vivía lo monjo Oliva (escrigué encara en 1065) és deduheix que'l manuscrit no pot procedir de cap manera de abans del segle XI y que per consegüent lo còdex 37 de la llista de Rivas fou compost en la primera meytat del segle XI part en visigòtich, part en minúscula carolingia. Finalment lo Rivipullensis conservat encara, Nr. 168 (Boëthius de Arithmetica), que apenes si pogué escriures abans del començ del segle XI, presenta notes marginals en cursiu wesgòtich (vegis la làmina IV de les adjuntes al text) que, com és natural, no poden ser sinó d'aquest temps (1).

(1) Aixó no vol dir que l'ús del caràcter nacional no's conservés més temps al interior d'Espanya que al NE. més fàcilment exposat a l'influència francesa, basta afirmar que a Castella s'empleaven encara caràcters gòtics cursius cap a les derrereries del segle XI (comp. Ewald-Loewe, Exempla XXXV seg.; per la scriptura semigòtica de l'any 1105 és una mostra l'Ex. XXXVIII).

Per lo demás sembla que'l mateix Villanueva no estava prou segur de l'exactitut de la seva opinió sobre'l còdex; puig a la pregunta, de que s'entenia sots l'epígraf final Sanctimonialia puellae, observa: «Si'l copista era monjo del monastir de Ripoll tenia molt aprop les monjes del convent de Sant Joan de Ripoll, qui són anomenades puellae en varies escriptures». Aquesta suposició és oportuna y és molt probable que'l diaca Fidelis compongué'l manuscrit per lo convent de monjes que més tart havia de tenir una celebritat tant trista (1). Ab aquesta apreciació's conforma també'l contingut del còdex, que per cert no puntualisà bé Villanueva en l'esmentada descripció. Villanueva cregué de moment tenir devant l'obra De summo bono de S. Isidoro y solament després se va cuydar d'aclarir l'equivocació; lo còdex conté'ls cinch llibres de les sentencies que Tajo arquebisbe de Zaragoza despullava (2) de S. Isidoro (Gregori), un compendi excel·lent per un convent de monjes. Però ni Villanueva ni Ewald (en la ràpida descripció del còdex, Reise, 387) s'han fixat en una circumstancia referent al text, digna de tenirse en compte. Los llibres de les sentencies de Tajo han estat publicats per Risco en lo vol. 31 de la Esp. Sagr. (Reimpresió Migne, 80) fins ara solament segons un únich manuscrit, un Aemilianensis (3) (S. Millán de la Cogulla) y en aquest manuscrit hi manca'l final del llibre cinquè, çò és l'acabament del capítol 33: De aeternis supplitiis reprobatorum y tot el 34: De sempiternis remunerationibus electorum—l'últim epígraf era conegut fins ara sols per l'índex que anava devant del text. En lo Rivipullensis conservat encare, lo text arriba fins al acabament del cap. 34, conté ademés en la darrera plana (137 verso) lo començ d'un altre tractat (comp. taula III) De trinitate divinitatis questionibus (sic), comptat interinament entre'ls anònims, més que's reconeix com a postisidorià per rahó d'una cita que apareix en lo fragment.

Lo còdex pot ser que passés a la biblioteca de S. María després de l'abolició del convent de monjes (v. la not. 1.) y malgrat los seus mil anys està encara bastant ben conservat. — Havèm de crèure que durant les següents dècades, la vida del monastir s'enrobustí y l'importancia de la fundació augmentà, y de tal manera que l'abat Enneco (919-948) pogué pensar en engrandir la primitiva iglesia—en la nova consagració de l'iglesia hi figuraren Jordi, bisbe de Vich, y Rodolf d'Ur-

(1) Comp. Benedicti papae XIII decretum de expellendis sanctimonialibus e monasterio S. Joannis Rivipullensis et clericis ibidem statuendis (Anno MXVII). Villanueva VIII, 237-241.

(2) Comp. Villanueva, Viaje X, pág. X y segs.

(3) Aquest Aemilianensis se troba avuy a Madrid en la biblioteca de la Real Academia de la Historia, Fons San Miguel de la Cogulla descrit sots Nr. 52 en lo Memorial histórico Español, II (1851), p. XVI y per Hartel-Loewe BPLH, I, 518; anotat allà com liber sententiarum domni Gregorii aquí consignat exacte. Dels altres manuscrits de Tajo que anomena Risco, noch cit., 154, no puch comprovar lo Fontanellensis que l'abat Ansgisius (823-833) donà al monastir («Tagii sententiarum volumen unum», Becker, Catalogi 7, 21); el Thuanensis és segurament idèntich al Colbertinus de la Biblioteca Nacional de París, Nr. 2306, Catal. cod. mss. Bibl. Reg. París, 1744, III, 262.

gell (1). De la mateixa manera sols ens ha arribat una notícia sobre l'enriquiment de la biblioteca en aquest temps: lo comte Sunyer de Barcelona y Riquildis sa muller donan al monastir en març de 925 «varios libros, alhajas y la hacienda de Vilamelich» (2). Datos certs de l'activitat del Scriptorium de Ripoll (3) són solament de mitjans del segle X y entre ells com lo més important l'epígraf que encapsala'l còdex de Eugippius avuy perdut: In nomine sancte et individue Trinitatis incipit liber sancti Eviplii ex Riopollensi monasterii excerptum sub potestate et dominio domni Arnulphi episcopi vel abbatis exaratum ab humillimos Christi servos ac si indignos Sendredus levita necne et Suniarius presbiter (4). L'abat de Ripoll Arnulf fou bisbe de Girona desde 954 fins a 970; en aquest temps s'escan donchs lo treball d'abdós escriptors qui al final afirmen novament ésser del monastir de Ripoll: Gratias agimus Deo nostro qui nos confortavit. Qui legat oret pro scriptores miserrimos servos sancte Marie Suniarius presbiter et monachus et Senderedus levita. La singularitat del manuscrit que presenta un grupu especial dels còdexs de Eugippius, permet donar un curt suplement a l'introducció d'un dels volúms ja sortits del Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum. Knöll ha donat a conèixer en la seva edició (Eugippii excerpta, Vindobonae, 1885) la coneguda nota final de Redux treta del únich manuscrit en que s'ha conservat, un antich Sangermanensis y en lo Praef. XXIV not., observa: «Eandem subscriptionem etiam in codice *Eugippii* bibliothecae S. Mariae Rivipullensis (Ripoll?) in dioecesi Vicensi in Catalonia fuisse Petrus de Marca archiepiscopus Tolosanus testis est apud Labbeum Diss. hist. de script. eccl. I, 776». Pere de Marca va examinar manifestament lo Rivipullensis ab motiu dels estudis que ja esmentavem més amunt. No obstant l'epígraf final enter tret del mateix manuscrit fou publicat més tart per Villanueva, Viaje VIII, 38 s. Ens havem de plànyer de la pèrdua del manuscrit probablement destruhit en la crema del 1835, per la rahó de que una comparació detinguda dels còdexs mateixos hauria pogut resoldre si abdós textos originals únichs, que possehim per la subscripció de Redux, són independents l'un del altre y procedeixen del mateix, ço és del manuscrit

(1) Anno MCCCXXXV facta est secunda dedicatio monasterii Rivipullensis cuius tum Abbas erat Enneco, etc. Marca Hispanica, col. 386. En la segona part d'aquest estudi en la edició alemana hi va un facsimil del document d'una donació a Ripoll, en temps del abat Enneco, feta per la comtesa Ava y sos fills; fac-simil près d'un trassumpt posterior gràficament també notable.

(2) Segons una escriptura del Arxiu de Ripoll (Arm. I del Comu, cajón 2.º, legajo Monasterio fundación etc., núm. 880) presa per Prósper Bofarall, Los condes de Barcelona, I, 69.

(3) No s'ha de contar entre aquests lo de Pellicer y Pagès (Santa Maria de Ripoll, p. 51); el Scriptorium se extendia en espacioso rectángulo junto al ábside del templo, y sus ventanillas recibían la luz mitigada, etc; car no és més que una exemplificació d'una apreciació general de Eguren (Memoria descriptiva, p. LXXIV), que l'Scriptorium del monastir en aquell temps estava situat junt al ábsis. Cap document autèntich, ni un senzill plan de construcció ens donen a conèixer les particularitats de la situació del nou edifici construhit per Enneco.

(4) Villanueva, lloch cit., VIII, p. 38.

italià — lo que jo tinc per probable — o si Sunyer y Sendred los copiaren del Sangermanensis (1). Lo Rivipullensis no pot haver servit de model per lo Sangermanensis perquè aquest data del segle IX. Lo fet de que una mateixa nota final solament s'ha conservat en un manuscrit de Ripoll y de Saint-Germain s'ha de tenir en compte per l'història posterior de la biblioteca del monastir de Ripoll.

Una nota, no considerada per Villanueva, sobre un treball del Scriptorium de Ripoll, la primera precisada completament fins en la data, ens ha estat conservada per Mabillon, *Annales O. S. B.* III (1706), 537 (any 958). Parla aquí d'una Clàusula adscripta vetusto codici bibliothecae *Aniciensis*, que és tal com segueix: Anno incarnationis dominicae DCCCCLVIII indictione (I.) II Kalend. Octobris hic codex nuncupatus Decretalia Pontificum Romanorum scriptus est sub (Johanne) papa Hlothario rege, Borrello marchioni praecipiente Arnulfo praesuli summae sedis Gerundae et cuncta congregatio Riopollensis coenobii. Ego Johannes monachus atque diaconus trancripsi, non meae voluntatis mendosae, sed lima rectitudinis emendatum atque distinctum.

Tenim donchs, y això causa extranyesa, en la biblioteca de l'iglesia episcopal de Le Puy, una copia de la col·lecció de Decretals feta en 958 ab especial mirament per Johannes monjo de Ripoll durant lo càrrech pastoral del mateix abat y bisbe Arnulf. La sort del manuscrit resulta instructiva per les relacions literaries d'Espanya y França als primers temps de l'Edat mitja. Sabèm que Gotescaleus, bisbe de Le Puy emprengué en 951 una peregrinació a Santiago y per aquest motiu tingué ocasió de veure, en lo convent de San Martín de Abelda, famós per la preciositat de ses manuscrits, un exemplar de la composició de l'Idelfons de virginalitate beatae virginis. Va demanar-ne una copia a Gómez, monjo del convent, y del bon resultat d'ella ens en entera lo mateix copista en un prefaci que s'ha conservat en algunes copies de l'indicada composició. Gómez explica que Gotescaleus magno comitatu fultus ad finem Galleciae pergebat conceitus, dei misericordiam sanctique Jacobi apostoli suffragium humiliter imploraturus (2),

(1) Les variants que presenta'l Rivipullensis devant del Sangermanensis en la nota final publicada per Villanueva poden ser cambis del publicador, així en les primeres ratlles: scertorum S, scerptorum R, Egippius S, evipius R, et privatu Redux S, Et prefatus Redux R. Però n'hi han d'altres que apenes s'hi poden atribuir-se a Villanueva, p. ex. Constan-

tinopolis agustini S, Constantino PP. (qò és perpetuo) augusto R, pro aedificatione populi christiani S, pro edificatione aeclesiae et populi christiani R, testes sitis S, testans R. Una vegada R confirma una conjectura de Mabillon: per confessionem meritoque beati Januarii S y Knöll, meritoque Mabillon y R; un altra vegada una de Knöll Deo custodiendo **** nobisque servantibus S, Deo vustodiente nobisque servantibus Knöll y R. Finalment R presenta devant la variant de S y de tots los publicadors Dei gratia faciente. ordinatus una variant que s'ofereix facilment: fauente. -

(2) És donchs una romeria de Gotescaleus a Santiago feta ab gran acompanyament y en l'any 951. En aquest sentit s'hauria de complementar la notícia referent a Gotescaleus en los suplementes de Farinelli: Más apuntes y divagaciones bibliográficas sobre viajes, Madrid, 1903 (de la Revista de Archivos) pág. 2 s.

libenter conscripsi libellum a beato Ildefonso Toletanae sedis episcopo, editum in quo continetur laudem (sic) uirginitatis Sanctae Mariae perpetuae uirginis. Aquesta transcripció se l'emportà Gotescaleus en janer de 951 en son retorn cap Aquitània. Léopold Délisle ha manifestat (*Le Cabinet des manuscrits de la Bibl. Nat.*, I, 514 y segs.), que aquesta còpia que Gotescaleus portà a Le Puy és idèntica ab la segona part del còdex 2855 avuy custodiat en la Biblioteca Nacional de París. Aquest exemplar de la composició d'Ildefons és escrit en lletra yisigòtica, la bellesa especial de la qual alaba Délisle; y la procedència del còdex de Le Puy està constatada per la col·lecció Colbert; a n'aquestes circumstàncies se n'hi junten d'altres que expliquen tots los dubtes per la identificació (Délisle, lloch cit., 515 seg.). Aquesta és preciosa en molts conceptes y és de dòdre que Ewald y Loewe en los seus Exempla no hi hagin posat cap mostra del còdex ben precisat en lloch y temps. Per cert lo manuscrit és una especie de precursor del manuscrit espanyol de primers de l'Edat mitja més famós desde'l punt de vista caligràfic, del magnífich *Albeldensis* o *Virgilianus* dels concilis, lo fruyt més esplendent d'aquella escola d'escribes que proporcionà valiosos recursos literaris per les seves obres al mateix rey Alfons X lo sabí (1). S'ha de tenir ara en compte que a la selecta còpia del excel·lent *Scriptorium* de Albelda n'hi fou agregada un altra en Le Puy, que havia estat feta a l'escola de Ripoll en temps del abat Arnulf. No tenim datos del temps en que hi fou inclosa. Es cert que existeix un catàlech dels *Anicienses* atribuible al segle XI, publicat y explicat per Délisle (lloch cit., III, 443 y segs.), però es incomplet, y Délisle ja adverteix que en la llista hi manquen precisament la major part dels manuscrits teològichs y jurídicsh. Pot ser que Gotescaleus prengué'l manuscrit desseguida d'ésser acabat, tota vegada que en 959 encara vivia, y igualment en aquell temps Arnulf era encara abat de Ripoll y bisbe de Girona.

Per lo cas esmentat s'ha de tenir compte especial d'aquesta darrera dignitat. Charles Rocher ha tractat una qüestió, que no podem aquí passar per alt, en un treball avalorat ab abundants documents: *Les rapports de l'église du Puy avec la ville de Girone en Espagne*, Le Puy, 1878. Per los extractes dels llibres copiats de la Catedral de Girona, facilitats per Fidel Fita, se comproba que existien estretes relacions entre la iglesia de Girona y la de Le Puy, per les quals «la comunitat cristiana representava lo prototipus convincent, l'antich diptychon, lo Símbol». La tradició deixa descobrir una especie de germanor fins al temps de Carlesmany; la comunicació seguida dels canonges d'abdués iglesies està atestada per los documents en lo segle XV; ab l'indicació de que la *Hermanidad* existeix desde llarch temps. Tenim donchs aquí un període gran d'expansió favorable per lo

(1) *Comp. Handschriftenschatze Spaniens*, pàg. 50.

commercium litterarum; però davant del datos presents se pot molt ben creure en l'esportació del manuscrit encara en temps del govern d'Arnulf.

Aquest temps podem calificarlo com una especie de preparació de la època propria brillant del monastir. Arnulf mateix (elegit 948) al entrar abat de Ripoll ja hi trobà una gran herencia. En l'any 938 Lluís IV, (Transmarinus) expedeix un Prescripte a favor del monastir de Ripoll (Marca Hisp., app. LXXIV, col. 849 y segs.) a petició d'un monjo del convent de S. Cugat, anomenat Godmarus; en aquest document se confirmen los drets propis de Ripoll, especialment los de propietat y veyem que ja llavors lo monastir disposava no sols de la propietat extesa a l'entorn del domicili mateix, si que també disposava de terrenys en los comtats de Barcelona, Girona, Besalú, Urgell, Cerdanya, Conflent (Rosselló) y en lo terme de Berga. En lo mateix any lo Papa Lleó VII expedeix també una butlla (Marca Hisp., app. LXXV, col. 851, Jaffé² 3611), que podria anomenarse senzillament un titulus glorie per Ripoll y especialment per Arnulf, si fos tramesa sense objecció (1). Al contrari, incontestat en quant al contingut y a l'expedició (2) és lo Privilegi d'Agapit II, de l'any 951 (Jaffé² 3654) endreçat a Arnulf y als seus successors, que referma solemnement los furs de Ripoll, la llibertat d'elegir abat com també l'independencia dels cenobites de la justícia seglar. No hi ha perill d'equivocarse considerant aquest privilegi relacionat ab una circumstancia que s'ha de tenir en compte en la present investigació, circumstancia ja senyalada per Mabillon (AOSB. III. 514) y que les exposicions posteriors de la vida y influencia d'Arnulf han passat per alt d'una manera extranya (així Villanueva, Viaje XIII, 56-63; Ant. Merino, España Sagrada XLIII, 130 segs.; semblantment Pellicer y Pagès, p. 49 y segs.). Arnulf estigué a Roma en 951; això podem (ab Mabillon) deduirho ab seguretat de les paraules d'un privilegi d'Agapit (Jaffé² 3656) dirigit al mateix temps a «Soniarius Crassenis abbas» (Mon. S. Mariae, Carcassone): Igitur quia per vestrum legatum, videlicet Arnulfum humilem abbatem postulatis a nobis quatenus monasterium supra dictum confirmaremus.

Fins a quin punt la presencia d'Arnulf a Roma contribuí per l'ex-

(1) «Filius noster Arnulfus venerabilis Abba in monasterio admodum reverendi vocabuli Ripollensis... s'hi llegeix... ubi beatissimi Benedicti domini nostri videtur ordo servari, cuius regularem traditionem auctoritate praedecessorum suorum tenere cum suis fratribus inibi militantibus videtur». En les Regesta pontificum la Butlla no està compresa entre les espúries ni hi ha cap observació afegida al corresponent extracte; però ja Villanueva havia manifestat (Viaje VI, 137: VIII, 6; ab més detalls, XIII, 51 y segs.) que ni Arnulf ni alguns dels bisbes esmentats en la Butlla tenien encara tal dignitat en 938. Sense declarar directament lo document apócrif Villanueva opina que fou realment extès en temps de Lleó VII, però que no fou despatxat definitivament sinó dotze anys més tard a lo menys, al empèndres reformes que s'havien fet necessaries (comp. més avall).

(2) Susciten no obstant escrúpols certes particularitats de la ressensió del text (tret d'un dels cartularis de Ripoll, avuy perdut, publicat per Marca, Ap. Nr. LXXXIX, col. 867 s.), al no parlar d'aquelles faltes escandaloses que tant enlletgeixen la còpia, M. 133, 907.

pedició de l'abans dita bulla per ell tan honorífica, és cosa de lo que no'ns hem d'ocupar aquí (1); però si que ve bé consignar que l'abat de Ripoll tingué ocasió a Itàlia de procurar per l'enriquiment de la col·lecció de manuscrits del monastir. Recordis primerament lo ja citat còdex de Eugippius escrit sub potestate et dominio domni Arnulphi episcopi vel abbatis, lo qui probablement remonta a un original italià. D'aquest parer és també Villanueva, però quan diu (Viaje VIII, 38): «Parece que la copia se hizo de otro que había en la catedral de Nápoles», s'imagina la cosa massa senzilla. En les dues notes exposades més amunt la copia feta per Sunyer y per Sendred està designada per dies vegades com a producte del Scriptorium de Ripoll; havèm, donchs, d'admetre que abdós copistes disposaven a Ripoll mateix d'un model fet segons l'exemplar de Redux, lo qui també pot valer per la copia Sangermanensis. La transcripció se verificà després del viatge d'Arnulf a Roma y tres anys més tart per lo menys, ja que se l'anomena episcopus vel abbas y solament en 954 fou elegit bisbe de la diòcesis de Girona.

A Nàpols ens remet també l'exemplar de la Vita Nicolai de Johannes Diaconus servus S. Januarii, que estava contingut en un còdex, avuy perdut, de la Biblioteca de Ripoll (Villanueva, VI, 36, nr. 57 del catàlech de Rivas). Johannes Diaconus, qui treballava en la iglesia de S. Januari de Nàpols, escrigué a principis del segle X y pot molt ben ser que Arnulf, advertit de la vida del Sant, composta per aquell en fes treure una copia ab motiu del seu viatge a Roma; certament que no és necessari identificar aquèsta ab l'esmentat Rivipullensis. Per la descripció den Villanueva y den Ribas sabem que a més de la Vita Nicolai contenia, entre altres coses, les homilies de Beda, un fragment de la Vita Caroli de Einhard, Lectiones a honra dels martres y dels sants y entremitj (fol. 15, b.) la poesia que l'abat y bisbe Oliva († 1046) havia compost a llavor del monastir de Ripoll. Si la poesia s'escrigué al mateix temps que'l demés contingut del manuscrit, aquest no pot naturalment datar de temps anterior, com declara Villanueva — principi del segle XI. Però, per altra part, com succehía tot sovint, lo poemeta pot haver estat anotat més tart en una fulla solta; y ab això s'avindria la opinió de Rivas, qui sens dupte coneixia la època de la composició dels llibres de Oliva, que posa lo manuscrit del «segle X o XI». Segui com sigui, lo que podèm donar per cert és que en lo Scriptorium de Ripoll ja hi havien composicions isolades per la confecció de semblants còdices miscelànies com los que havèm esmentat, preparades per formar grans colleccions (2), ço és cabalment aquells quaternions ab

(1) Sobre'l temps en que fou espatxada, Villanueva declara, Viaje XIII, p. 52, que «no es del año 938, sino muy posterior» y determina lo període considerant los dignatarios eclesiásticos anomenats en la butlla: «La coexistencia de todos estos Prelados no se verifica sino desde 949 á 956». Precisament en aquest període s'escàu lo viatge d'Arnulf a Roma.

(2) O també per la recomposició, com prova la nota de Arnulf Scholasticus sobre lo seu

monografies de que parla clarament repetides vegades l'antich catàlech. Axò'ns dona lloch a fer una observació general y d'importància per l'exacte coneixement de lo més o menys intensament que treballaren los abats en la colecció literaria. En aquest punt lo temps de Oliva (1002-1046) és també l'època esplendorosa en tota l'història milenària de Santa Maria; però l'il·lustre abat fou encara un rich herèu per lo que respecta a la propietat literaria del monastir; així ho dihuen tots los testimonis sobre l'augment de la Biblioteca, aduhits fins ara, com també la senzilla consideració que l'abat Oliva y son homònim, lo Monjo—los dos escriptors del monastir més coneguts en los temps primers de l'Edat Mitja—aprenien, en los tresors literaris ja existents de l'abadia, lo que més tart havien de manifestar pràcticament. Per consegüent, han de haver obrat d'una manera profitosa per l'enriquiment de la Biblioteca del monastir, tant l'abat Arnulf com los seus successors Windiscle (970-999) y Seniofred (979-1008), suposició corroborada també per altres indicis. Pellicer y Pagès, en la pàg. 51 de la seva història del monastir ja tantes vegades citada, exposa que la Biblioteca de Ripoll contava 121 volúms a principis del segle XI, després de la mort de l'abat Seniofred. No veyem aquesta notícia confirmada en lloch més; però té tota la probabilitat, y Ribas, que coneixia exactament les proporcions de l'augment de la colecció, també opina, en un apèndix al seu catàlech, que encara està per publicar, «es de creer que se añadiesen muchos más en tiempo del dicho Abad». Tenim, donchs, d'admetre un desenrotlló sempre progressiu de la llibreria del monastir; si aquesta, després de la mort d'Oliva, abarcava uns 240 volúms, se dedueix de lo exposat que ja abans del abadiat d'Oliva existia una part molt considerable de la colecció. Quin paper principal va tocar desempenyar a Arnulf en los primers temps del desenrotlló de Ripoll, és cosa ja senyalada; lo seu treball extens y escrupulós com abat y com a bisbe's dedueix dels nombrosos detalls, que aquí omitim, de les biografies més amunt citades. Memoria especial mereixen sos enèrgichs esforços per la reconstrucció del monastir, que certament no pogué veure acabada. Però l'acta extesa ab motiu de la tercera consagració de la iglesia, Acta dedicationis ecclesiae monasterii Rivipullensis A. 977 (Marca Hispanica, App. Nr. CXXIII, col. 917-919, treta d'un cartulari del Monastir de Ripoll) recorda expressament los treballs d'Arnulf, del venerandus Abbas, vir per cuncta laudandus; en l'esmentat poema l'abat Oliva anomena a Arnulf lo primer verdader fundador de l'iglesia de llavors:

Est hic et Arnulphus harum qui prima domorum
Moenia construxit primus fundamina (1) iecit
Sedis et egregiae praesul rectorque Jerundae

model: Allata est nuper in manibus meis quaedam scedula premonstrans Beati Stephani... translationem, cod. Riv. 40, fol. 1v.; comp. més avall.

(1). Així Villanueva, en la còpia sencera de la poesia VI, 306 s., en lo citat VIII, 7 fundamenta.

y la Brevis historia monasterii Rivipullensis a quodam monacho Rivipullensi scripta anno Christi MCXLVII («ex veteri codice Ms. monasterii Rivipullensis», publicada per Baluze App. Nr. CCCCIV, col. 1295 y segs.) fa memòria no solament del nou edifici, si que també de la fermesa d'Arnulf per la estricta observància de la regla monacal—car a això s'han de reduir les observacions quelcòmiques mal enteses sobre l'introducció de la disciplina claustral per Arnulf (1), d'aquest autor, lo més antich de l'història del monastir y pot ser també lo més antich historiògraf de Catalunya.

Aquestes declaracions sobre l'abat Arnulf, mort en 970, «digne d'alabança en tots conceptes», havien de ferse per preparar la comprensió d'una missió científica important per l'història intel·lectual de Catalunya y, com esperem demostrar, especialment per la deguda apreciació de l'antiga Biblioteca de Ripoll, a la qual, en aytal sentit, sens dubte no s'aturaria; em refereixo al viatge d'estudis que Gerbert de Aurillac (Silvestre II) feu a Espanya en l'any 967.

Désde l'exposició sòlida, segons acostumava, que feu Büdinger—hi ha més de mitja centúria—de l'estança de Gerbert a Espanya, basant-se en los originals (2), no havem adelantat un sol pas en lo coneixement d'aquest període decisivament important per lo perfeccionament de Gerbert, encara que alguns han trobat múltiples aclaracions (3) a qüestions referents a la vida y estudis de Gerbert, part editant los seus escrits com Olleris (4), J. Havet (5), Nic. Bubnov (6), y part per les indagacions de Prantl (7), Karl Werner (8), Alfred Nagl (9), H. Weissenborn (10) y altres.

(Seguirà).

(1) Com aquesta història del monastir será citada diferentes vegades en lo curs d'aquest estudi, consignam ja ara que l'autor per la seva narració se serví dels documents de Ripoll, lo que no fa sospitar sa manera de treballar. Ell coneix los privilegis de Lleó VII y de Agapit II, y utilisa exacta y principalment la ara mateix apuntada Acta dedicationis, de manera que a vegades los dos textos s'avenen mot per mot y poden esmenarse respectivament comparantlos.

(2) Über Gerberts wissenschaftliche und politische Stellung, Habilitationsschrift, I Abteilung (no se'n ha publicat més). Kassel, 1851.

(3) Foulché-Delbosc no ha fet memòria del viatge de Gerbert a Espanya—en sos resultats certament los més importants per l'història de les ciències a l'Estat Mitjà—en la Bibliographie de Voyages en Espagne et en Portugal, Revue Hispanique, III, 1896, que obria una nova fructífera perspectiva a l'estudi de la història de la cultura espanyola. Aquesta omisió no passà desapercibuda a la circumspecció de Farinelli, qui, en sos respectius supplements: Apuntes sobre viajes, Oviedo 1899, p. 3, not. 2, apunta breument lo viatge de Gerbert, donant emperò com a font per aquest no l'informe de Richer, sinó l'edició de les cartes feta per Havet.

(4) Œuvres de Gerbert, Clermont-Ferrand et Paris, 1867.

(5) Lettres de Gerbert (983-997), publ. avec une introduction et des notes, par Julien Havet, Paris, 1889.

(6) Gerberti; opera mathematica. Berolini, 1899.

(7) Geschichte der Logik im Abendlande, II, 53 y segs.

(8) Gerbert. Wien, 1879.

(9) Gerbert und die Rechenkunst des 10. Jahrhunderts, volum CXIV (1898), d'aquests informes de sessions, pàg. 861-922.

(10) Gerbert, Berlin, 1888.—Zur Geschichte der Einführung der jetzigen Ziffern in Europa durch Gerbert, Berlin, 1892.